

А.А. БУРЯЧОК

Що
змінилося
в
«УКРАЇНСЬКОМУ
ПРАВОПИСІ»?

**ПРО ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ
В ТРЕТЬОМУ (1990 р.)
Й ЧЕТВЕРТОМУ (1993 р.) ВИДАННЯХ
"УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ"**

Як зазначено в передмові до третього видання, однією з ознак високої культури суспільства є дбайливе ставлення до правопису. Однак постійне розширення словника у зв'язку з науково-технічним і загальнокультурним прогресом породжує нові правописні проблеми, які регулює практика та які мусять бути законодавчо закріплені. Саме з цих настанов виходив авторський колектив у складі старших наукових співробітників Інституту української мови НАН України С. І. Головащука, Г. М. Колесника та автора цих рядків.

Опрацьований проект третього видання "Українського правопису" був розглянутий на засіданні Орфографічної комісії при відділенні літератури, мови й мистецтвознавства НАН України.

Після вивчення й врахування зауважень до третього видання "Українського правопису" авторський колектив подав його на розгляд Орфографічної комісії НАН України, яка внесла ще ряд змін і остаточно затвердила Правопис до друку.

Проте обговорення правопису тривало й після його опублікування обмеженим накладом (50 тисяч примірників). Тому Орфографічна комісія ще раз розглянула всі висловлені в пресі зауваження й дійшла висновку, що після усунення помічених помилок і оновлення ілюстративного матеріалу "Український правопис" має бути виданий масовим тиражем.

Разом із тим комісія одностайно підтримала постанову I Міжнародного конгресу українців (27 серпня — 3 вересня 1991 року) про потребу вироблення єдиного правопису для всіх українців, що проживають як в Україні, так і за її межами. Єдиний правопис має базуватися на всьому історичному досвіді його творення.

1. Що позицію Орфографічної комісії підтримав Кабінет Міністрів України своєю постановою від 8 червня 1992 року № 309.

Які ж зміни та доповнення зроблено в новому виданні Правопису? Насамперед щодо назв розділів. Назву першого з них "Правопис невідмінюваної частини слова" скорочено до "Правопис основи слова", назву другого розділу "Правопис закінчень відмінюваних слів" залишено без змін, третій і четвертий розділи називаються не "Уваги до правопису власних назв", а просто "Правопис слів іншомовного походження", а просто "Правопис слів іншомовного походження", "Правопис власних назв", оскільки ці розділи значно розширені.

Підрозділ (до 1-го розділу) "Вживання окремих букв (літер) і знаків" змінено на "Літери позначення звуків", оскільки тут йтиметься саме про позначення звуків відповідними літерами. Але для того, щоб уникнути зайвого повторення "літера... на позначення голосного... (приголосного)", в текст вживаються в основному терміни "голосний", "приголосний", "звук" і т. ін. З цього підрозділу витунено різні історичні довжки.

У 6-му параграфі про апостроф знято застарілий термін "йотовані", яким позначувало *я, ю, є, і*, а замість прикладу складного слова *трьох'ярусний*, у якому після твердого приголосного першої його частини перед *я* писали апостроф, введено *дит'яся, пан'європеїський*. Російське *трехъярусный* тепер слід перекладати українським *триярусний*. До пункту 1-го цього ж параграфу додано приклади й зі сфери власних назв: *В'ячеслав, Стеф'юк*.

Враховуючи властиву українській мові милозвучність, значно розширено та вдосконалено правила чергування *у—в, і—й, з—зі* (30). Усіх їх об'єднує загальне положення про те, що *голосні у, і та звукосполучення із, зі (30)* вживаються для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, а *приголосні в, й, з* уживаються з метою уникнення збігу голосних (роззвук); *пор.: наш учитель — наша учителька, він і вона — вона й він, лист із Бразилії — листівка з Бразилії*. У правилах про чергування звуків *у—в та і—й* маємо ще й деякі інші сульні моменти, а саме: 1) на початку речення перед словом із початковим приголосним слід уживати прийменник *у* чи сполучник *і*, тимчасом як перед словом, що починається голосним, рекомендується вживати прийменник *в* і сполучник *й*.

Це правило поширюється й на префікси в *—у та, початкові, і—й* у словах *ім'єння—ім'єння, імовірний—імовірний, іти—йти, ідється—идється*. *Пор.: у лісі нагло до себе очі — й оце всі наші здобутки*; 2) після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним слід уживати *у* чи *й*, наприклад: *Це було ... у Києві; Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні (Павличко)*. Разом із тим у кожній із названих пар звуків є свої особливості щодо чергування. Наприклад: у вживається незалежно від закінчення попереднього слова, якщо далі йде слово з початковими *в, ф, льв, св, хв* і под.: *Сидимо у вагоні; Одіянена у хвою, шумить дрімуча тайга*; в уживається після голосного перед більшостю приголосних (крім названих вище): *Пішла в садок вишневий (Шевченко)*; *Люди врозкид розліглись в траві (Горіщенко)*; і вживається після голосного перед приголосним, зокрема перед словами з початковими *й, є, і, ю, я*: *Навчає басєчка великого й малого (Глібов)*; *Ольга і Йосип — друзі. У—в не чергуються в словах, що вживаються тільки з в або тільки з у, пор.: відча й удча, вирава й уирава та ін.*; у власних назвах і словах іншомовного походження: *Врубєль, Вадимовсьок, Уорштина, увертюра, утіння тощо. І—й не чергуються при зіставленні понять: Війна і мир; Дні і ночі*.

З уживається: а) перед голосним початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Диктант з української мови; З одним рибалкою він дуже подружив (Глібов)*; б) перед приголосним (крім *с, ш*), рідше — сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: *Плутівтарі з плутами йдуть (Шевченко)*; 3) її прийздом якомсь повеселїя хата (Пєся Українка). Варіант із уживається переважно перед свистячими й шиплячими звуками (*з, с, ц, ч, ш, щ*) та між групами приголосних: *Родина із семи чоловік; І місєв новий замєс із тіста старого (Драч)*. Варіант зі вживається перед сполученням приголосних початку слова, зокрема коли початковими виступають *з, с, ш, щ* і т. ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Бєре книжку зі стола (Пєся Українка)*; *Зі школи на майдан вивалїла дїтвора (Головка)*. Прийменник зі також уживається перед займенником мною: зі мною та

назвою **Львів**: зі **Львова**. Щодо його фонетичного варіанта **зо**, то він виступає при числівниках **два**, **три**: позначити **зо** дві сотні.

На початку другого підрозділу про приголосні введено два нових параграфи: 14-й про літеру **г** і 15-й про літеру **ґ**. Якщо йдеться про літеру **г**, то нею передаємо на письмі "гортанний щільний приголосний як в українських словах: **г**айда, **г**ей, **г**о́лутний, **г**лут, так і в іншомовних (на місці **h**, **g**) давнішого походження: **г**азета, **г**енерал, **г**раймота, **г**євґеніє, **г**єрель, **г**омєр, **г**анґлія, **г**айта, а також у давніх запозиченнях, часто вживаних, особливо в звукослучених **г**ео-, **г**ло-, **г**ог-, **г**рам-, **г**рад-, **г**літій, **г**ресія, **г**оризонт, **г**аґазин; **г**еоґрафія, **г**еометія, **г**еліот, **г**кіноґрам, **г**фотоґрафія".

Щодо задньоязикового зімкненого приголосного, то він тепер передаватиметься літерою **ґ** (писане **g**), яка була вилучена з української абетки в 30-х роках. Цією літерою передаватиметься названий приголосний як в українських словах, так і в давнішапозичених і звукорайнізованих: **аґ**рус, **ґ**ава, **ґ**аза, **ґ**андж, **ґ**анок, **ґ**аґунок, **ґ**валт, **ґ**валтувати, **ґ**єґати, **ґ**єдз, **ґ**єлєґати, **ґ**єрєґати, **ґ**єрєґотти, **ґ**итиґути, **ґ**ирлиґа, **ґ**лей, **ґ**ніт (у лампі), **ґ**ель-моґель, **ґ**расуґати, **ґ**рати (іменник), **ґ**ратчєстий, **ґ**рєчний, **ґ**римлґоні, **ґ**руґит, **ґ**уґзик, **ґ**уґла, **ґ**джиґу, **ґ**зигґа, **ґ**зигґа, **ґ**уґлаґа, **ґ**уґлаґа та под.

До цього правила додано примітку, в якій зазначено, що "у власних назвах іншомовного походження етимологічний **g** згідно з усталеною традицією вимовляється як **г**"; проте збереження **g** у вимові не є порушенням орфографічної норми. Отже, правильною є вимова: **Г**ланськ і **Г**данськ, **Г**ренландія й **Г**ренландія, **Г**ібралтар і **Г**ібралтар, **Г**арібальді і **Г**арібальді, **Г**ете й **Г**ете".

Значної зміни зазнав 13-й параграф старого Правовису, де йшла мова про ті випадки, коли знак м'якшення не пишеться. Так, визнано зайвим і-ше правило цього параграфу про те, що **в** не пишеться після тубних і шиплячих приголосних, оскільки всім відомо, що в українській мові ці приголосні завжди тверді, й наряд чи хтось міг би тут допустити помилку.

Колишнє 4-те правило (тепер 3-тє) скорочено й сформульовано точніше, а саме: **в** не пишеться "після м'яких приголосних, крім **л**, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: **ви**ця, **кін**ця, **лан**цюжок, **ред**ість,

світ, **світ**о, **сид**, **сміх**, **сніг**, **свобод**ні, **танцю**вати, **шаст**и; **але**: **різ**ьбар (різьбар), **тьм**ийний і похідні від них".

Далі формулюється нове правило про те, що **в** не пишеться "після **л** в іменникових суфіксах **-али(о)**, **-или(о)**: **дєр**жально, **пуж**ально, **ціп**ливо та ін., але в зменшених формах **в** пишеться: **дєр**жальце, **пуж**альце й под."

Деякі зміни та уточнення внесені до 16-го параграфу (тепер 20-й) про подвоєння та подовження приголосних. Ці поняття тепер чітко розмежовуються. У примітці до 2-го пункту вказано на семантичну різницю між прикметниками, в яких суфісальне **в** подвоюється, і дієприкметниками, в яких суфісальне **в** не подвоюється, напр.: здійснений (який може здійснюватися) і здійснений (який здійснився), нездоланий, тобто непереможний (тут маємо прикметник), і нездоланий (якого не подолати), а тут уже дієприкметник.

Якщо йдеться про подовження, то мають на увазі приголосні **д**, **т**, **з**, **с**, **л**, **н**, **ж**, **ш**, **ц**, **ч** у позиції після голосного перед **я**, **ю**, **і**, **є** в усіх відмінках: а) іменників середнього роду другої відміни (крім родового множини): **знарядд**я, **знарядд**ю, **на знарядд**і та ін.; **відд**ання, **відд**ання, **підд**ання, **на підд**анні та ін.; але **знарядд**ь, **підд**анш; б) деяких іменників чоловічого та жіночого роду першої відміни (за винятком множини з закінченням **-ей**): **судд**я, **судд**і, **судд**ю, **судд**єю, **судд**ів і т. ін.; в) перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини третьої відміни, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: **молодд**ь—**молодд**ю, **ніч**—**нічч**ю і т. ін.; г) перед **я**, **ю** в прислівниках типу **зран**ня, **позд**ітнінн; д) перед **ю**, **є** у формах теперішнього часу дієслова **л**ити (**лит**ися): **л**идь, **л**єш, **л**ємо, **л**єтє.

Правовис суфіксів подано за частинами мови, що їх вони утворюють, а саме: іменникові суфікси (§ 22), прикметникові та дієприкметникові суфікси (§ 23) та дієслівні суфікси (§ 24).

Правило про вживання суфікса **-івк(а)** / **-івк(а)/** викладено стисліше й без застереження про те, що "в ряді похідних іменників, переважно пізнішого походження, вживається суфікс **-овк(а)**: **масов**ка, **ножов**ка, **шпихтов**ка, **зарисов**ка та ін." (див. друге видання Правовису, с. 32). Не внесено також до нового видання Правовису й такого положення з попереднього: "Суфікс **-овк(а)** буває також в іменниках іншомовного походження

ня, утворених від дієслів із суфіксом -ир, наптр.: ко-мандирова, марширова, котирова. Замість усього цього зроблено таке зауваження: "У деяких іменниках уживається суфікс -овк(а): полкова (капусти), духовка, зарисовка, підготовка" (с. 26). Решта наведених вище прикладів тепер писатиметься зі суфіксом -ик(а) або -уванн(я): ножівка, шитівка; марширування, котирівання. Слово масовка тепер майже вийшло з ужитку, а замість

русизму командирова слід уживати відридження.

У підрозділі "Правовис складних слів" виділено в окремий параграф (25) загальні правила правопису складних слів, куди, крім колишніх, віднесено: а) усі складноскорочені слова й похідні від них: Напбанк, міськрада, обвиконком, профспілка; нацбанківський, профспілковий і т. ін., а також складноскорочені з першою частиною авиа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, газо-, гео-, гідро-, еколо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, дже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, міл-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото- й под.; б) складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначений цифрою): двообічний, сімдесятиріччя, трикутник, чотирипроцентний, чотиримісечний. У цьому ж параграфі подано низку правил, які регламентують написання складних слів через дефіс. Далі за частинами мови подані правила написання слів разом, через дефіс або окремо (останнє стосується прислівників та службових частин мови). Крім того, виділено в окремий параграф прикладку.

До складних іменників, чие написання регулюють нові правила, належать: а) іменники, утворені шляхом поєднання за допомогою сполучного звука двох або кількох основ, кожна з яких — дієслівного походження: вертолёт, лісосілав, самохід, селосонавантажувач, тепловод; б) іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного звука: білокрилий, чорногуз, чорнозем; в) іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ *: верболіз, лісосіка, носорі, трудолюб (але

* У старому виданні (1960 р.) наголошувалось, що в таких іменниках перша частина не відмінюється, проте це не має істотно-го значення, адже й в інших складних іменниках перша частина не відмінюється.

людино-день), швидкобук; сюди ж належать іменники, першою частиною яких є незмінний іменник іншомовного походження: автострада, велотрєк, радіокомітет.

Далі, за останнім виданням Правопису треба писати разом усі іменники з першою частиною пів-, напів-, полу-: півархуша, півгодини, півкарбування, півколо, півмісяць, півотрєк, півйолука; напівавтомаг, напівоберт; полукінюк, полумикос. Тільки перед іменниками — власними назвами пів- пишеться через дефіс: пів-Європи, пів-Києва *. Через дефіс пишуться складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука й у яких обидві частини відмінюються. До таких слів належать: а) іменники, що означають протилежні за змістом поняття: купив-продаж, рідкі-стиснення; б) іменники, що означають спеціальність, професію: математик-астроном, лікар-екзотик; в) іменники на позначення казкових персонажів: Зайчик-Побійничик, Лісничка-Сестричка.

До слів із другою відмінюваною частиною належать: а) іменники, в яких перше слово підкреслює прикмету чи особливність предмета, явища, названого другим словом: брех-система, буй-тур, дизель-мотор, жар-птиця, козир-дівка, крекінг-процес, світ-вечір, стоп-кран; б) іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: генерал-губернатор, генерал-лейтенант, контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-кореспондент, штатс-капітан; в) іменники, що означають складні одиниці виміру: кіловат-година, людино-день, тонно-кілометр.

Через дефіс пишуться й субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: брат-і-сестра, любі-менє, розрив-трава, чар-зилья.

До нового видання включено параграф (27) про приклади, які можуть писатися окремо й через дефіс, що залежить від семантики поєднуваних складників.

1. Якщо прикладкою виступає видова назва, то дефіс між означуваним іменником і прикладкою не ставиться: місто Київ, ріка Москва, трава звіробій. Якщо ж у ролі прикладки виступає родова назва, то між означуваним іменником і прикладкою ставиться дефіс: звіробій-трава, Москва-ріка, Салун-гора.

* За виданням 1960 р. ця примітка поширювалась і на ті складні слова, другий компонент яких починався з голосного або м, в, є, і.

2. Якщо узгоджуваний іменник, що має атрибутивне (означальне) значення, виступає в ролі приклатки в посполонці, він приєднується до пояснюваного іменника дефісом: *вовк-жидиця, дівчина-красуня, хлопень-богатыр*. Якщо такий атрибутив виступає в посполонці до означуваного іменника, то він пишеться окремо: *богатыр-хлопець, жидиця-вовк, красуня-дівчина*.

3. Якщо пояснювальний іменник і приклатка можуть мінятися місцями (причому атрибутивну роль виконує іменник у посполонці), між ними завжди ставиться дефіс: *дівчина-прузька й пружька-дівчина, робітник-переловик і переловик-робітник, учитель-фізик і фізик-учитель, художник-пейзажист і пейзажист-художник*.

4. Якщо приклатка входить до складу терміна, вона втрачає атрибутивне значення, перетворюючи словосполучення в складний іменник без сполучного звука. Такі іменники пишуться через дефіс: *гриб-паразит, жук-король, заєць-русак, лев-довгунець*.

І рунтовніше опрацьовано правопис складних прикметників. Так, разом пишуться: а) складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *електросиловий (електросила), картоплесад-жальний (картоплесаджалка), лісостеновий (лісостен) і т. ін.*; б) складні прикметники з другою дієслівною частиною: *вогнеобійний, деревообійний, карколомний*. До цього правила дано примітку: "Прикметники з другою префіксальною дієслівною частиною пишуться через дефіс: *вантажно-розвантажувальний, контрольно-вимірвальний*"; в) складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): *поперечношліфувальний (поперечний шліфувальний верстат)*. До підпункту г додана ще одна примітка про те, що в складних термінах прислівник — компонент, який уточнює значення складного прикметника, пишеться разом із цим прикметником: *видовженутоконічний, короткогрудноподібний, округлоїконоподібний*.

До складних прикметників, що пишуться через дефіс, додано такі: а) складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *вище-президентський (вище-президент), дизель-моторний (дизель-мотор), соціал-демократичний (соціал-демократ) і т. ін.* Якщо прикметник утворюється від сполучення

іменника з приклаткою, тоді дефіс не ставиться: *Моск-ва-ріка* — *московський*; б) складні прикметники з першою частиною *військово-*, *воєнно-*: *військово-морський, військово-спортивний, воєнно-стратегічний*. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'язаний, військовопозомішений* пишуться разом; в) складні прикметники, в яких перша частина не має прикметниково-го суфікса, але яка за змістом є однорідна з другою частиною й приєднується до неї за допомогою сполучного звука *о* або *є*: *м'ясо-молочний, крохмаль-пшотковий*. Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові терміни, пишуться разом: *родововоді, грудочеревна (перепона)*.

У 30-му параграфі, присвяченому правопису прикметників, крім написань разом і через дефіс, 2-м пунктом виділено прислівників сполучки, які треба писати окремо, наприклад: *без відомо, без кінця, в ніч, в обід, до внодоби, за кордон, на диво, по змозі, як слід і т. ін.*; *день у день, з боку на бік, таким чином, тим часом і т. ін.* До правила про неозначені складні прислівники з частками *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-,* які пишуться через дефіс, додано частку *-то*: *аби-то, десь-то, так-то*.

Точніше сформульоване положення про правопис сполучників (§ 32), зокрема складні сполучники пишуться разом тоді, коли становлять тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовби́то, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, сі́же, отож, притім, притому, причим, причому, проте, се́бто, тобто, се́бто, щоб, я́кби, якщо, також слова а́бо́що, то́що*.

Далі звернуто увагу користувачів Правопису на різницю між сполучниками *зате, проте, щоб, я́кби*, якщо, які пишуться разом, і однозвучними самостійними словами, що пишуться з прийменниками *за, про* та частками *би, як* окремо (в попередньому виданні про це теж шла мова, але в контексті з прислівниками, що утруднювало сприймання). Так, сполучники *зате, проте* можна замінити одним із протиставних сполучників *а, але, однак*, тоді як прийменники *за, про*, вказівний займенник *те* такий заміни не підлягають. Пор.: Хоч не застав Івана дома, зате пройшовся; але: За те оповідання його похвалили. Сполучник *щоб* легко відрізнити від займенника *що* з часткою *би*, оскільки на займенник *що* виразно падає наголос. Пор.: Сказав,

щоб усі прийшли, але: **Що б** ви сказали, коли **б** я не приїхав? Так само сполучники **якби**, якщо можна відізнати від однозвучного прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** за допомоготного контексту, бо на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Пор.: **Якби** тут був мій товариш!; але: **Як** би краще виконати завдання, **якщо** хочеш, допоможу тобі; але: **Як** що трапиться, нарікай на себе.

До пункту про правопис сполучників окремо, крім положення, що сполучники з частками **б**, **би**, **ж**, **же** пишуться окремо (або **ж**, **алеж** **ж**, **алеж** **ж**, **а** **як** **же**, коли **б** то, **отжеж**, хоча **б**, хоча **би**, **що** **ж** **до**), додано правило про написання окремо таких складних сполучників, як **дарма що**, **для того щоб**, **замість того щоб**, з **тим** **щоб**, з **того** **часу** **як**, **незважаючи на** **те** **що**, **під** **тим** **що** **як**, **при** **чому**, **та** **й**, **так** **що**, **тимчасом** **як**, **тому** **що**, **у** **міру** **того** **як**, **через** **те** **що** **й** **под.** І нарешті, через дефіс пишуться сполучники **отож** **то**, **тім-то**, **тільки-но**, **тому-то**.

Правопис часток об'єднано в один параграф (33) і розглянуто за граматико-семантичними ознаками. Отже, маємо словотвірні частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їх складовими частинами, формотвірні частки, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень, і модальні частки.

Словотвірні частки пишуться разом, окремо й через дефіс. До тих, що пишуться разом, віднесено: 1) **аби**, **ані**, **де**, **чи**, **що**, **як** у складі будь-якої частини мови; **абищо**, **аніж**, **дешиж**, **чималенький**, **посириж**, **якомоя** **та** **ін**; 2) **би(б)**, **же(ж)**, **то**, **що** в складі сполучників: **якби**, **ажеж**, **немовито**, **абощо** **та** **ін**; 3) **-ся(-сь)** у зворотних дієсловах: **будується**, **наївся(наїсь)**; 4) **-сь** у складі займенників і прислівників: **котрийсь**, **колись**; 5) **не** в складі будь-якої частини мови (крім дієслова) в значенні префікса, тробто коли слово без цієї частки не вживається: **невільник**, **ненависний**, **невинно**.

У правилах, які стосуються написання часток окремо, подано частку **що** в сполучках: **дарма що**, **тільки що**, **хіба що**, **щоб** **ж** **до**, частку **то** в експресивних сполученнях **що** **то** **за**, **що** **то**, **чи** **то**, які виконують функції підсилювальних часток.

До часток, які пишуться через дефіс, віднесено: 1) **бо**, **но**, **от**, **то**, **такі**, коли вони виділяють значення окремого слова (копінний 12-й підпункт 21-го параграфу): **ідн-бо**, **тільки-но**, **як-от**, **тім-то**, **дістав-таки**. Але

при цьому зауважено: "Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: **все** **ж**, **такі**, **скільки** **ж** **то** (написано), **чим** **би** **то** (втішити)". Також частка **так** пишеться окремо від тих слів, яких стосується, якщо вона стоїть перед ними: **Він** **так** **забіг** **до** **друга**; 2) **компоненти** **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-** **й** **под.** у складі займенників і прислівників, про які йшла мова раніше; 3) **не** у функції префікса в іменниках — власних назвах: **не-Європа**, **але** в загальних — разом: **неподина**, **неістога**.

Формотвірні частки завжди пишуться від інших слів окремо. До них належать **хай**, **нехай**, за допомогою яких утворюються форми третьої особи однини й множини наказового способу (**Хай** живе незалежна Україна!), **та** **би(б)**, за допомогою якої утворюється форма умовного способу дієслова (**зайшов би**, **пішла б**).

Модальні частки теж пишуться окремо, а саме: **частка** **ж** (**ж**), **що** відіграє видільну роль у реченні (**Він** **же** **великий** **учений**), і частки **то**, **че**, **що** мають у складі речення значення вказівності: **На** **що** **то** **одній** **людині** **стільки** **прошеї**? Чи не вже й **пожартувати** **не** **можна**?

У підрозділі "Вживання великої літери" відічі збільшено кількість правил, які регулюють вживання великої літери у власних назвах. Чим це зумовлене? Тією практикою, що кунувала в нашій пресі, художній літературі, у наукових працях і т. ін., але не була кодифікована старим виданням Правилу.

Якщо вживання великої літери на початку речення, при звертаннях і в ремарках, у рубриках і після двокрапки та на початку цитати більш-менш не викликало непорозуміння і особливих труднощів, то значно складнішим виявилось вживання великої (чи малої) літери у власних назвах (тепер §38). Які ж зміни та доповнення внесено до цього параграфу в останньому виданні Правилу? По-перше, до 1-го пункту 38-го параграфу, де йдеться про написання з великої літери індивідуальних імен людей, по батькові, прізвищу, псевдонімів і т. ін., додано абзац, де зазначено, що в складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуться через дефіс, кожна складова частина починається великою літерою: **Квіт-ка-Онов** **Яненко**, **Нечуй-Левіцький**, **Сергєєв-Цєвський**, **Жан-Жак**, **Зиновій-Богдан**, **Марія-Тереза**. До 1-го пункту додано шість приміток, серед яких своєю

новизною відзначається 2-га про те, що китайські прізвиська та складні імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої літери й разом (раніше їх писали через дефіс): *Мао Цзедун, Сунь Ятсен, Т'яо Юаньмін* *.

До 2-го пункту (б) про написання з великої літери назв дійових осіб у байках, казках, драматичних творах додано примітку, в якій зазначено, що, коли такі назви використовуються в звичайній мові як загальні імена, вони пишуться з малої літери: *баба-яга, дід-мороз, іван-покидан*.

Порівняно з другим і третім виданнями "Українського правопису" в четвертому 3-й пункт сформульовано по-іншому та пролігостровано іншими прикладами, а саме: "З великої літери пишуться назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: Генеральний секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, а також найвищих державних посад інших країн згідно з вимогами дипломатичного протоколу (щодяк візитів до України тощо): Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади й т. ін."

До цього пункту в 2-й примітці зроблено уточнення про те, що назви титулів, рангів, чинів титу барон, герцог, граф, імператор, князь, колезький асесор, король, принц, цар, шах пишуться з малої літери, а в 4-й примітці зазначено, що умовні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: *Високі Договірні Сторони, Автор і Видавництво тощо*.

До 4-го пункту про клички сільських тварин (звірів і птахів), які пишуться з великої літери, маємо примітку про те, що назви тварин, хоч вони й походять від індивідуальних кличок, пишуться з малої літери: *З випасу поверталися рекордистки й лиски*. Так само з малої літери пишуться назви порід тварин: *бульдог, вівчарка, пінчер*.

Новим положенням є те, що назви сортів рослин у спеціальній літературі пишуться з великої літери: *Антонівка, Білий налив, Сніговий кальвіль, Паперська (яблуні); Українська гліва, Лісові красуні (троянди); Рекорд, Уторка (сливи); Пінанка рання (вишня)*. Але в загальному вжитку вони пишуться з малої літери: *антонівка, гліва, уторка*.

*Щодо правопису східних імен тюркського та арабського походження зі складовими частинами *бей, заль, огли, паши* тощо (примітка 4), то про них тимчасово при розкладі 106-го параграфу.

До 6-го пункту про написання астрономічних назв з великої літери додано також народні назви сузір'їв і талактик: *Великий Віз, Ключка, Пасіка, Чумайський Шлях* тощо.

Значно збільшено кількість прикладів на правило про географічні власні назви, які пишуться з великої літери (крім, звичайно, службових слів і родових означень: *затока, мис, море, пік, хребет і т. ін.*), напр.: *Північнокримський канал, Володимир-Волинський, гора Говверта, Гривова гора, пік Шевченка, Нагісва бухта, протока Ша-де-Кале, Панамський перешийок, Перська затока, Східноєвропейська рівнина, Урало-Казанський степ*. Так само доповнено прикладами правило, сформульоване в 1-й примітці, про те, що коли означуване слово, яке входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери, напр.: *Біловезька Пуща (заповідник), Бурдонський ліс (парк), Жовті Води, Залізни Ворота, Микільська Слобідка, Нова Гвінея (острів), Товста Мотила, Ясва Польна*. Це правило поширено й на складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т. ін.: *мис Капітана Джеральда, набережна Лейтенанта Шмідта, затока Святого Лаврентія*.

Розширено лігостративний матеріал і до примітки про іншомовні складні географічні назви, що пишуться через дефіс, у яких з великої літери пишуться й родові означення: *Мукон-Кум (кум — пісок), Пюрто-Андре (порто — порт), Хара-Нур (нур — озеро), Аю-Даг (даг — гора)*, при цьому зазначено, що такі назви, як *Амудар'я, Дикт'я, Сирдар'я*, тепер слід писати разом, а не через дефіс, як було раніше.

Далі відзначається, що коли складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої літери: *Варанер-фіорд, Дно-фіорд*. Так само з малої літери пишуться й родові означення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Кайзер-плац, Лібкнехт-штрассе (штрассе — вулиця), Пексильванія-авеню (авеню — широка вулиця), Трафальгър-сквер (сквер — площа), Трентов-парк, Уолл-стріт (стріт — вулиця)*.

Новим є 9-й пункт розгляданого параграфу про те, що назви вітчизняних вулиць (бульварів, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських), а також майданів (площ), парків і т. ін. пишуться з великої літери, а їхні родові означення — з

малої: Андріївський узвіз, Байкало-Амурська магістраль, булевар Тараса Шевченка, Військово-Ігуїнська дорога, вулиця Петра Сагайдачного, Житомирська автострада, Львівська площа, майдан Незалежності, Музейний провулок, Стрийський парк, Південно-Західна залізниця, Північний морський шлях, проспект Дружби народів, Ромоданівський шлях, течія Гольфстрім. Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова брід, вал, ворота, міст, шлях, яр і т. ін. вже не сприймаються як родові означення, то вони пишуться з великої літери: Бортів Тік, Дібрин Шлях, Козиний Брід, Красні Ворота, Кузеньський Міст, Ярослав Вал (вулиця); Гола Пристань (місто), Козинські Гори (урочище), Сухий Яр (село).

Новим є й правило (10-й пункт) про правопис назв тварин, птахів, страв, напівів, тканин і т. ін., утворених від географічних найменувань. Назви цього типу пишуться з малої літери: бостон (тканина), йоркшир (порода свиней), леґори (порода курей), мадера (сорт вина), саяни (напій), сваліва (мінеральна вода), сенбернар (порода собак), сименталка (порода корів), токай (сорт вина) і т. ін.

В окремий пункт (11) виділено колишню примітку про те, що з великої літери пишуться всі слова, крім службових (тепер це місце уточнене так: крім родових означень), що входять до назв міжнародних організацій. До цього положення додано й назви труп і союзів держав, напр.: Агінта, Балканські країни, Європейське Економічне Співтовариство, Співдружність Незалежних Держав, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Рада Безпеки, Тройстий союз.

До 12-го пункту про назви держав і автономних республік уведено низку нових прикладів, які ілюструють сучасні найменування держав, напр.: Арабська Республіка Єгипет, Держава Бахрейн, Карельська Автономна Республіка, Князівство Монако, Королівство Бельгія, Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Республіка Польща, Республіка Румунія, Угорська Республіка тощо.

До цього пункту додано положення й про назви автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад, міськрад, коопоспів, радгоспів, у яких з великої літери пишеться тільки перше слово: Волинська область, Єврейська автономна область, Краснодарський край, Мусейвський колгосп ім. Тараса Шевченка, Ненецький автономний округ, Новомілітська

сільрада, Петрівський райо́сп, Рोजи́нський райо́н, Уманська міськра́да. Це правило поширено ще й на назви старого адміністративно-територіального поділу: Березвський о́круг, Вітебське воєво́дство, Ло́вчи́нський пові́т, Ново́роси́йська губе́рнія, Со́сницька со́тва, Стародубський полк, Черка́ське старо́ство.

Доповнено ілюстраціями й примітку про неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів, які теж пишуться з великої літери, напр.: Буковина, Вінницьчина, Закарпаття, Золотоверхий (Київ), Надпінніщина, Підмосков'я, Побужжя, Поділля, Покуття, Приазов'я, Прикарпаття, Приуралля, Причорномор'я, Російська Федерация, Славутин (Дніпро), Слобожанщина та ін.

У словосполученнях — назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав (13-й пункт) з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: Верховний суд США, Генеральні штаби Королівства Нідерландів, Збройні сили України, Народна палата Республіки Індії, Національна гвардія, Центральна управа Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Тараса Шевченка.

Це стосується й назв державних установ минулого: Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд, Пензальна рада. Але в назвах таких найвищих державних установ України, як Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України, з великої літери пишуться всі слова. Проте традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишемо з малої літери: бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, мелжис, національні збори, парламент, сейм, сенат, стортинг.

14-й пункт нового видання Правовишу повторює колишній 7-й пункт другого видання з тією різницею, що в новому варіанті збільшено кількість ілюстративного матеріалу, що відображає сучасні назви деяких міністерств і установ України, напр.: Міністерство освіти України, Міністерство культури України, Національний банк України, Північний повітряний флот України тощо. До підпункту б замість старих назв партій внесено нові (як українські, так і закордонні), напр.: Демократична партія України, Лейбористська партія Великобританії, Українська республіканська партія, Республі-

канська партія США та ін., а до підпункту в, де йде мова про міжнародні та вітчизняні громадські, професійні та інші організації, вклучено Австралійський конгресс тред-юніонів, Гельсінкський спілук, Міжнародну асоціацію українців, Народний рух України, Федерацію незалежних профспілок України тощо.

Тепер слово рада (див. пункти 14а й 16) у складі назв сілських, міських, районних і обласних державних виконавчих органів писатимемо з малої літери, напр.: Виконавчий комітет Донецької обласної ради народних депутатів, шоста сесія Київської обласної ради. Далі, у 15-му пункті (з кількома підпунктами) викладено правоти складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо. Він підпорядкований таким правилами:

а) "Якщо підприємство, установа, заклад і т. ін. мають символічну назву, номер чи носять чисель ім'я, то їх можна писати повністю або скорочено. При цьому в повних назвах початкове слово та перше слово взяті в лапки символічної (умовної) назви, ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова — з малої. Донецька шахта "Вітка-Глибoka", Львівська середня школа № 1 імені Івана Франка, Центральна наукова бібліотека НАН України ім. В. І. Вернадського, Київський військовий округ та ін.

У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) — з великої: виробниче об'єднання "Кристал", житловий кооператив "Наука", колектив "Дружба", спортивне товариство "Трудові резерви", стадіон "Динамо", фабрика дитячих іграшок "Перемога".

До цього правила додана примітка про те, що коли скорочена назва вживається замість повної (на вивісках, етикетках тощо), то її початкове слово пишеться з великої літери: Комбінат "Прогрес", Кооператив "Садівник", Радгосп "Майк", Середня школа № 2.

б) Перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо пишеться з великої літери незважаючи на те, що воно є родовим означенням: Національна академія наук України, Кінотеатр ім. Т. Шевченка, Книжкова палата, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Парк культури ім. М. Рильського,

Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка, Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова.

в) З великої літери пишеться перше слово складених назв типу: Київський будинок мод, Львівський палац одруження, Харківський клуб метробудівців.

З великої літери може писатися перше слово й скороченої назви, якщо відповідна назва вже згадувалася в тексті, а також — на вивісках: Будинок учителя, Клуб письменників, Палац урочистих подій і т. ін. Коли до складу найменування установи входить словосполучення, що може використовуватися як самостійна назва цієї установи (без початкових слів), то вона пишеться з великої літери: Оперний театр (від Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка), Третьяковська галерея (від Державна Третьяковська галерея) та ін.

Якщо йдеться про назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова актив, збори, з'їзд, конференції, президія, сесія, симпозіум, рада (інституту тощо), то вони пишуться з малої літери (див. 16-й пункт): виділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, кафедра української літератури Полтавського національного університету, конференції Міжнародної асоціації українців, сесія Хмельницької міськради.

Наступний пункт (17) присвячений правоті складених назв іноземних телеграфічних агентств. У назвах цього типу всі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: агентство Пресса Латвія, агентство Франс Пресс. Щодо назв іноземних фірм, компаній, банків і т. ін., то їх треба брати в лапки й писати з великої літери тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: фірма "Філко корпорейшн", компанія "Дженерал моторс", нафтохімічна компанія "Оксиденталь петролеум корпорейшн", банк "Гаранті трест компані".

Далі, уточнено й розширено правило про правоті назв творів (художніх, музичних), наукових праць, газет, журналів, писемних історичних пам'яток тощо (пор. колишній 3-й і сучасний 18-й пункти), де зазначено, що в назвах цього типу перше слово пишеться з великої літери, а сама назва береться в лапки, напр.: повість "Тіні забутих предків", опера "Запорожець за

Дунаєм", підручник "Історія України", картина "Запорожці пишуть листів турецькому султанові", газета "Вісті з України", журнал "Наука й суспільство", історична пам'ятка "Слово о полку Ігоревім" та ін. До цього правила зроблено істотне уточнення (див. 2-ту примітку), якого не було в другому виданні Правопису, а саме: "З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: Апостоли, Біблія, Євангелія, Корин, Псалтир, Часослов, а також назви релігійних понять, як Бог (але бог Перун), Божя Матір, Син Божий, Святий Дух і т. ін."

У 19-му пункті сформульовано правило про написання назв вокзалів, станцій, портів, пристаней і т. ін. з великої літери: Київський вокзал (у Москві), станція Фастів-Перший, станція метро "Контрактова площа", порт Баянська, пристань Ржищів (на Дніпрі) тощо; у 20-му — про умовні назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, каф'ярень і т. ін., які пишемо в лапках і з великої літери: будинок відпочинку "Зоря", пансіонат "Зіоров'я", санаторій "Україна", дитячий табір "Беркут", протесь "Золотий колос", ресторан "Лібіда", каф'ярня "Мрія", у 21-му — про назви пам'яток архітектури, замків, храмів і т. ін., у яких перше слово пишемо з великої літери, а наступне — з малої: Андріївська церква, Золоті ворота, Печерська лавра, Софійський собор, Хотимський замок.

Наступний пункт (22) присвячений назвам історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін., у яких перше слово пишеться з великої літери, а наступні — з малої: Велика французька революція, Вітчизняна війна, Коліївщина, Хмельниччина, Жовтнева революція, Львівське збройне повстання 1848 р., Революція 1905 р., Льодове побоїще, День незалежності України, Свято перемоги. Разом із тим це правило поширено й на назви релігійних свят і постів: Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдва, Телесного Олексія, Успіння, Великий піст, Мясниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка тощо.

Далі (23-й пункт) йдеться про вживання великої літери в назвах конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: Конгрес захисту культури (в Парижі 1935 р.), Конституція України, Міжнародна конференція промисловців, Потсдамська угода, Веральський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини.

До назв орденів (пункт 24) додано ще назви орденів Вітчизняної війни, орден Дружби народів, орден Незалежності, орден Почесного легіону, у яких тільки першу частину пишемо з великої літери, це стосується й назв медалей, напр.: медаль "За відвагу", медаль "За визволення Варшави" тощо.

З великої літери та в лапках пишуться й назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, які пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фірми, що їх виготовляє (пункт 25): літак "Антей", автомобіль "Таврія", автобус "Турист", комбайн "Нива", трактор "Білорусь". Це правило поширюється й на назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або сортовим їх означенням: п'єчиво "Столичне", цукерки "Українські", вино "Перлина степу", цукерки "Пташине молоко".

До правила про правопис прикметників, утворених від власних назв за допомогою суфіксів -ів (-ів), -ин (-ін) (див. пункт 26а), додано ще підпункт (б) про прикметники, які входять до складених особових назв людей як прізвиська: вони теж пишуться з великої літери: Володимир Великий, Данило Галицький, Діомид Старший, Карл Сміливий, Костянтин Батинородний, Олександр Невський, Дмитрій Мудрий.

Внесено деякі уточнення щодо вживання великої літери й у складноскорочених назвах (§ 39). Так, якщо скорочені назви (аббревіатури) установ, закладів, організацій тощо вживаються на позначення одиничних установ, тобто є власними, то вони пишуться з великої літери: Українфорт, Укрпроффада, Укоопспілка, а коли такі слова є родовими назвами, то вони пишуться з малої літери: колектив, об'єднання, підприємство, район, райфада.

Утреті скорочено орфографічні правила переносу частини слів з одного рядка в другий порівняно з правилами старого (1960 р.) видання Правопису. Крім загального положення про те, що частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами, з колишніх правил залишено лише такі: 1. Не можна розривати сполучення літер дж, дз, які позначають один звук: гудзик, хо-джу. Але: над-звичай-ний, під-живити, бо тут дж і дз не становлять одного звуку: д належить до префікса, а ж і з — до кореня. 2. Апостроф і знак м'якшення при переносі не відокремлюються від попередньої літери, отже: бур'-ян (а не бур'-ян), кіль'-це (а не

кін-ьдє). 3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься. Так само не можна розривати для переносу двоскладові слова, напр.: а́бо, мо́й, о́ко, нині... 4. Не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу, напр.: ба́гато-сту́пінчасти́й (а не ба́гато-сту́пінчасти́й), далеко-схі́дний (а не далеко-схі́дний). 5. Не можна розривати ініціали та комбіновані аббревіатури, напр.: АЕС, МАУ, ЛАЗ-105, НТШ, УАНІ.

У решті випадків можна довільно переносити слова за складами, причому дозволяється розрив суфіксів та префіксів, напр.: Дні-про́ й Дніп-ро́, сес-тра́ й се-стра́, білиз-ний і блн-зкий, видавни-тво, видавни-тво́ й видавни-т-во.

У розділі "Правопис закінчень відмінюваних слів" теж зроблено низку виправлень, уточнень, але порівняно з попереднім розділом "Правопис основ слів" їх значно менше. Так, до родового відмінка першої відміни дано примітку про те, що форми родового відмінка однини та називного множини нерідко розрізняються наголо-сами, пор.: дочка́ — дочкі́, землі́ — землі́, книжки́ — книжки́, межі́ — межі́, сестри́ — сестри́, сім'я́ — сім'я́. У примітці до місцевого відмінка зазначено, що перед закінченням -і в давальному та місцевому відмінках приголосні ґ, ґ, ґ переходять відповідно в з, ц, с: но́га — но́зі, ру́ка — ру́ці, му́ха — му́сі. А в примітці до кличного відмінка, який відновлено замість безпідставно введеного терміна клична форма, зазначено, що у звертаннях, які складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: Ганно́ Іванівно́, Марі́є Васи́лівно. Раніше всупереч українській мовній традиції дозволялось вкористовувати й форму називного відмінка.

Для характеристики відмінкових закінчень, зокрема родового множини, застосовано замість колишніх термінів основа́, без закінчень термін мнисло́ве закінчення́. До правила про закінчення -ів у родовому відмінку множини іменників чоловічого роду додано й привішас: Жу́рбів, Чу́принків і т. ін. Крім того, до цього відмінка додано дві примітки: "1. В іменниках, які мають у називному відмінку однини перед закінченням сполучення двох приголосних, у родовому відмінку множини між ними з'являється о або є (є)". О виступає в тих іменниках, які мають після приголосного основи су-

фікс -к: до́чок, книжо́к, ку́льо́к, мисо́к і т. ін., а також в іменниках пра́, ку́хня й повер́хня, со́сна, су́хля: ї́ор, ку́хонь, поверхо́нь, со́сон (і со́сен), су́хонь. В інших іменниках з'являється є (є): бо́сень, во́єн (і ви́єн), до́мєн, ко́нєлень, ла́зєнь, міте́л, шабє́ль. Вставних звуків, як правило, не буває в іменниках іншомовного походження: арф, до́т, палы́, шайб, тільки в іменниках на -к (а) за аналогією до відповідних українських з'являється о: арка́ — а́рок, ма́рка — ма́рок. 2. В іменниках іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння зберігається: бо́ни (від бо́нна), бу́ли (від бу́лла), ва́ни (від ва́нна), ви́ли (від ви́лла), па́ни (від па́нна).

Значно більше змін і уточнень внесено до правил про відмінкові закінчення іменників другої відміни. Якщо йдеться про родовий відмінок, то тут дещо звужено сферу вживання закінчення -а (-я) на користь -у (-ю). Так, на вживання флексії -а (-я) в іменниках чоловічого роду сформульовано вісім правил, тимчасом як уживання закінчення -у (-ю) регулюється тринадцятьма правилами й приміткою. Поданий перелік семантичних груп іменників чоловічого роду, які в родовому відмінку приймають закінчення -а (-я), в основному збігається зі старим, якщо не брати до уваги такої категорії іменників, як назви танців та ігор, за якими тепер закріплено давно вживану в народнопромовній мові флексію -у (-ю), напр.: ва́льс, во́лейбо́л, та́нцю, те́ніс, фу́тбо́л, хо́кею, але: го́лка́, коза́к. До правил, які регулюють уживання закінчення -а (-я), додано ще пункт про назви машин і їх деталей: авто́мобі́ля, ди́зеля, ко́мбайна, мото́ра, пори́ня, тра́ктора, а також назви архітектурних деталей (див. пункт 2в): ка́рниз, фу́кєре, по́ртка.

Щодо закінчення -у (-ю), яке приймають відповідні семантичні групи іменників чоловічого роду, то тут зроблено такі уточнення: до назв збірних понять, крім наведених у старому виданні Правопису, віднесено ще такі: а́тласу, бере́зляку, ви́шняку, ту́рту, інвє́нтарю, ката́ло́гу, колекти́ву, по́лиці, ро́ю, су́шняку, та́бу́лу, то́му, сю́ди належать і назви кущових і трав'янистих рослин: бу́зку, бу́рку́лу, звіробо́ю, ча́тарнику́, а також назви сортів плодових дерев: ка́льві́лю, ре́нєту, ре́нєлю́ду та ін.

Старе правило (пункт 7) про те, що назви приміщень, будівель, споруд і т. ін. приймають у родовому відмінку закінчення -а (-я), а в примітці до нього подано низку винятків із закінченням -у (-ю), тепер змінено

на правило, за яким назви цього типу повинні мати в родовому відмінку флексію -у (-ю). Отже, крім старих, тут наведено низку нових прикладів із закінченням -у (-ю): *ґанку, заводу, замку, коридору, магазину, сараю, але* (з наголосом на закінченні): *блиндажа, гаража, куреня, млина, хліва*; паралельні закінчення — -я (-я) та -у (-ю) — припустимі тільки в іменниках мосту й моста, паркану й парканя, плоту й плота.

До пункту про слова зі значенням місця, простору тощо, які приймають у родовому відмінку закінчення -у (-ю), віднесено ще такі приклади: *абзяду, байраку, рову, ручаю, уривку, але: горба, хутора*, а також зменшені форми на -к(а): *ліска, майданчика, ставка, ярка*, які раніше були наведені в другій примітці (с. 80). Також поповнено новими ілюстраціями й групу назв процесів, станів, властивостей, ознак, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять, які вживаються з закінченням -у (-ю) в родовому відмінку: *винятку, припу, доплату, достатку, екзамєну, екскурсу, звуку* (але як термін *звук*), *лету* (а було тільки *льоту*), *процесу, репресу, стилю* (а було й *стиля*).

До літературознавчих термінів, які в родовому відмінку мають закінчення -у (-ю), додано ще такі: *жанру, міфу, нарису, образу, памфлету, стилю, сюжету*. Підготовлено прикладами й складні безсуфіксні слова з закінченням -у (-ю) в родовому відмінку: *живопису, живопису, манускрипту, рукопису*.

У примітці про іменники, в яких зміна закінчення впливає на значення слова, відзначено в дужках після кожного іменника що відмінність, пор.: *акта* (документ) — *акту* (дія), *блока* (частина споруди, машини) — *блоку* (об'єднання держав) і т. ін.

Щодо давального відмінка в примітці зроблено таке уточнення: "Коли в тексті зустрічається поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення -ові чи -еві (-еві), а тоді -у (-ю): *Симоненкові Василю Андрійовичу, добродієві бригадіру*".

До флексій орудного відмінка додано ще закінчення -им, яке мають: а) іменники — прізвища чоловічого роду твердої групи на -ов, -ев (-ев), -ів (-ів), -ин, -ін (-ін): *Байкіним, Виноградовим, Звєтінцевим, Ільїним, Ковалєвим* (від *Ковалів*), *Лєсним*. Однак неслов'янські прізвища, які

закінчуються на -ов, -ин, -ін, мають в орудному відмінку однини закінчення -ом: *Бєловом, Дарїном, Чалїїном*; б) іменники — географічні назви середнього роду із суфіксами присвійності -ов-, -ев (-ев), -ин (-ін), що відмінуються як прикметники: *Іоршине — Іоршїним, Котєдєве — Котєдєвим, Міхалїковє — Міхалїковим*.

Проте іменники — географічні назви чоловічого та середнього роду із суфіксами -ов, -ев (-ев), -ів (-ів), -ин (-ін), що не відмінуються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення -ом: *Вородїїном, Голосєвом* (від *Голосїв*), *Кїсєвом, Лєбєдїїном, Орєхово-Зуєвом, Пєковом, Свєтошїїном* (від *Свєтошїи*), *Хайровом*.

У примітці до місцевого відмінка іменників чоловічого роду (§ 52, п. 1) зроблено уточнення, згідно з яким іменники чоловічого роду, що означають істот (не осіб), мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями -ові, -еві (-еві) й закінчення -і (-ї): на *коні*, на *ослі*, на *тітрі*. Щодо назв осіб, то в місцевому відмінку вони приймають поряд із закінченнями -ові, -еві (-еві) й закінчення -у (-ю): на *вчїтелєві* й на *вчїтелю*, на *товарїшєві* й на *товарїшю*.

Деякі уточнення зроблені й щодо закінчень -у (-ю) та -і (-ї) в місцевому відмінку: а) флексію -у (-ю) приймають іменники чоловічого і середнього роду твердої групи із суфіксами -к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о), які означають неістот, напр.: у *будїнку*, у *вієську*, на *держаку*, у *ліжку* тощо, хоч припустимі тут і паралельні форми з -ові: у *будїнкові*, на *держаків*, на *ліжкові*; б) флексію -і (-ї) приймають іменники чоловічого роду (переважно безсуфіксні), що означають неістот: в *акті*, на *бєрезі*, на *ґрунті* й т. ін. Із прийменником по можуть уживатися паралельні закінчення — -у (-ю) та -і (-ї): по *Днїпру* — по *Днїпрї*, по *місту* — по *містї*, по *селу* — по *селї*.

Ряд уточнень внесено до правил про кличний відмінок. Так, до іменників твердої групи із суфіксами -ик-, -ок-, -к(о), які приймають у кличному відмінку закінчення -у, додано ще іншомовні імена з основою на *г*, *к*, *х* і деякі іменники мішаної групи з основою на *ш*, на *щ* і деякі приголосний (крім *ж*): *Джеку, Лїодвїгу, Фрїдрїху**, *пононїчу, слухачу, товаришу*.

* Для імен цього типу старе видання Правопису рекомендувало вживати у зверганнях і форму називного відмінка.

Закінчення -е, крім безсуфіксних іменників твердої групи та іменників м'якої групи із суфіксом -ень, а також загальних назв з основою на в, можуть приймати й деякі іменники мішаної групи з основою на ж, ч, ш, дж та загальні назви з основою на з, напр.: Довбуше, стороже. На відміну від старого видання Правовису, сучасний Правовис рекомендує при вживанні таких призвищ прикметникового походження на -ів (-ів), -ов, -єв (-єв), -ин, -ін (-ін), як Гібов, Король, Пушкін, Романішин, Тютчев, Чанисєв, Щогольєв, у звертаннях використовувати як форму називного, так і форму кличного відмінка, напр.: Гібов і Гібове, Пушкін і Пушкіне тощо.

У примітках до цього відмінка подано ще ряд уточнень, а саме: "1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати й форму називного відмінка: добродію бригадіре (бригадір), пане лейтенанте (лейтенант). 2. У звертаннях, що складаються з загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: брате Петре, друже Гріцію, колегі Степане, товаришу Віталію. 3. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: Володимире Хомичу, Петре Кузьмичу, Ярославле Андрійовичу".

Деякі уточнення внесено до правил про родовий відмінок множини, а саме: 1. Замість старого терміна основа тут і далі використовується термін м'ягове закінчення. 2. Закінчення -ів (-ів) у родовому відмінку приймають іменники чоловічого роду, які в називному відмінку закінчуються на приголосний, та іменники середнього роду на -є, -я, напр.: беретів, героїв, товаришів, почувтів, присильців; від іменника тато родовий відмінок татів. 3. Закінчення -ей мають лише деякі іменники чоловічого роду, а саме: гостей, прощень, коней і середнього роду: очей, шмечей (і пліч), зрідка ушей (переважно вух).

Додано окремих параграф (60) про кличний відмінок множини іменників другої відміни, в якому вони мають форму, однакову з називним: братів, робітників, дячів, товаришів, країв, учителів, пролетарів, моря, селя.

Щодо флексій третьої й четвертої відміни іменників, які мають тільки форму множини, то якіхось істотних змін у них не відбулося, якщо не рахувати від-

новлення терміна кличний відмінок (замість кличної форми) та вказівки на те, що приголосні в оруданому відмінку третьої відміни подовжуються, а не подвоюються. До цього слід додати, що в останньому (четвертому) виданні виправлено неточність щодо кваліфікації іменників дитя й козеня, які в попередньому виданні (див. § 50) потрапили до прикладів другої відміни. Тепер їх подано серед прикладів четвертої відміни. Перенесено також неозначено-кількісні числівники кількразидцять, кількадесят із 79-го, де вони розглядалися як числові за іменниками, до 70-го параграфу (про кількісні числівники). При характеристиці твердої групи прикметників зазначено, що вони мають не тільки основу на твердий приголосний, а й у називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на -ий (безпорядний, замощний, західний та ін.), а прикметники м'якої групи, крім основи на м'який приголосний -н-, у називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на -ий (після голосного -ий), напр.: брудний, весняний, давній, самотній та ін.

У положенні про ступенювання прикметників зауважено, що вищий і найвищий ступені утворюються тільки від якісних прикметників, а також те, що для творення вищого ступеня, крім суфіксів -іш-, -ше- і слова більш, використовується й слово менш, а найвищий ступень, крім префікса най-, що прислується до вищого ступеня прикметника, та слова найбільш, що додається до звичайної форми прикметника, утворюється також за допомогою слова найменш, напр.: більш глибокий, менш вєредливий; найбільш зручний, найменш приємний.

У творенні деяких порядкових (складних) числівників допущаються паралельні форми, а саме: трьохтисячний і тритисячний, чотирьохтисячний і чотиритисячний, трохмільйонний і тримільйонний, чотирьохмільйонний і чотиримільйонний, а такі дробові числівники, як 2/3, 3/4, 4/3, 3/5, 2/7, слід писати й читати так: дві треті (а не третіх), три четверті (а не четвертих), чотири треті (а не третіх), три п'яті (а не п'ятих), дві шості (а не шостих).

Деякі термінологічні уточнення та редакційні виправлення зроблено в системі дієслова. Так, положення про те, що дієслова на -отити (булькотіти, стукотіти тощо) належать до другої дієвідміни, а на -отати (муркотіти, шкочотіти тощо) — до першої, які були викладені в примітці, тепер подано як правила при розгляді цих дієвідмін. До характеристики дієслів першої

дієвідміни з односкладовою інфінітивною основою на -и-, -у-, які зберігаються при дієвідмінюванні, зауважено, що в особових формах таких дієслів, як *бити*, *вигнати*, *лігти*, *пити*, кореневий голосний *и* не зберігається: *б'ю* — *б'ють*, *в'ю* — *в'ють*, *лиж* — *лижють*, *п'ю* — *п'ють*.

Із формулювання другої примітки старого видання Правопису не зовсім ясно було, до якої дієвідміни належать дієслова з основою інфілітыва на -ува- (*-юва-*), які при дієвідмінюванні втрачають компонент -ва-, напр.: *буд-ува-ти* — *буд-у-ю*, *буд-у-ють*, *мал-юва-ти* — *мал-ю-ю*, *мал-ю-ють*. Тепер це оформлено окремим пунктом (4-м) при першій дієвідміні, а нижче (в примітці) зауважено, що від суфікса -ува- (*-юва-*) слід відрізнати суфікс -ва-, який зберігається в особових формах: *бу-ва-ти* — *бу-ва-ю*, *бу-ва-ють*; *відчу-ва-ти* — *відчу-ва-ю*, *відчу-ва-ють*. Але: *ку-ва-ти* — *ку-ю*, *пізна-ва-ти* — *пізна-ю*, *ста-ва-ти* — *ста-ю*.

При цій же дієвідміні в кінці маємо ще одну примітку про те, що дієслова, у яких в інфілітыві перед кінцевим *р* основи виступає *є*, втрачають його як в особових формах, так і в наказовому способі: *зав-мер-ти* — *зам-р'у*, *замр-у-ть*, *замр-и*; *тер-ти* — *тр-у*, *тр-у-ть*, *тр-и*; *упр-ти* — *упр-у*, *упр-у-ть*, *упр-и*. Але: *дер-ти* — *дер-у*, *дер-у-ть*, *дер-и*; *жер-ти* — *жер-у*, *жер-у-ть*, *жер-и*. Далі, введено термін *носії* суфікса *-ти* (-*є*) замість колишніх частка, *афікс*, *інфілітывне* -*ти* кваліфікується як суфікс, а не як закінчення (див. 3-тє примітку на с. 93), а також використовується термін *нальове закінчення* при характеристичній 2-ї особи однини *наказового* способу, *пор:* *брати* — *бери*, *пекти* — *печи* й *сипати* — *сип*, *трити* — *три*.

Грунтовніше розроблено параграф про дієприслівники. Отже, розрізняємо дієприслівники *теперішнього* часу, які утворюються від основи дієслова *теперішнього* часу за допомогою суфіксів -*учи* (*-ючи*), -*ачи* (*-ючи*). Перший виступає в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, другий — у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни, напр.: *беру-ть* — *беручи*, *вирубають* — *вирубуючи*, *іду-ть* — *ідучи*, *кажуть* — *кажучи*; *бачать* — *бачачи*, *летять* — *летючи*. Дієприслівники *минулого* часу утворюються від основи минулого часу чоловічого роду за допомогою суфіксів -*ши* (після основи на приголосний) і -*вши* (після основи на голосний), *напр:* *брав* — *бравши*, *купив* — *купивши*, *спик* — *спікши*, *став* — *ставши*.

Ряд змін і уточнень внесено до розділу "Правопис слів іноземного походження". До прикладів, які ілюструють правило передачі іноземних *є*, в літературі, дано такі географічні назви, як *Гельсінфорс*, *Гельсінкі*, *Гіндустан*. Разом із тим у цьому параграфі наведено кілька винятків із цього правила, у яких на місці англійського *h* виступає *х*: *хобі*, *хокей*, *хол*, *Хемінгуей*. Але: *гандбол*, *гінді* (мова); *Гарвард*, *Йорганнесбург* та ін.

Як відомо, в загальних назвах іноземного походження приголосні не подвоюються. До цього типу слів віднесено й ті, у яких раніше приголосні подвоювалися, зокрема: *бароко*, *беладона*, *бравісимо*, *ват* (хоч *Ватт*), *грунєто*, *гун* (гуні), *інтермєно*, *лібрєто*, *панісємо*, *шнікато*, *стакато*, *фортісємо*. Через недовільність цього ряду випало слово *ґєто*. Таким чином, кількість винятків із загального правила, у яких досі зберігалося подвоєння літер, значно скоротилась. Серед винятків поки що залишилися: *аніялі*, *бонна*, *брутто*, *ваїнна* (*ваїний*), *мадонна*, *манна* (*манний*), *мotto*, *мудла*, *нєтто*, *панна*, *пенні*, *тonna*, *більє*, *бульє*, *вільє* та подвоєний *р* у назві рослини *дурра* й у назві ароматичної смоли *мірра*.

До прикладів, у яких початкові *іє* (*іє*) слід передавати через *є*, додано ще *єна* (грошова одиниця Липонії) і *єна*, а до прикладів, які ілюструють подвоєння про *те*, що іноземні *і*, у (а також і німецького дифтонга *eu*) в позиції між голосними (в іноземній мові) в загальних назвах не передаються окремим знаком, додано й такі, як *ковбєр*, *паранов*, *секвой*, *фєррєрк*; але: *майї* (народність), *фойє*.

Порівняно з третім виданням Правопису в 5а(3) пункті (§ 90) четвертого видання зроблено (в дужках) уточнення щодо передавання іноземних *і*, у українською літерою *і*: вона пишеться "після приголосних в особових іменах і в географічних назвах (крім випадків, зазначених у в. 3—5 цього ж пункту)", а також у похідних прикметниках перед наслупним приголосним і в кінці слова, напр.: *Замбєзі*, *Каїрі*, *Лісабон*, *Монтєвідео*, *Поті*, *Сочі*, *Анрі*, *Більє*, *Дідро*, *Овідіє*, *Россіні* та ін. У зв'язку з уточненням із складу прикладів, поданих у попередньому виданні Правопису, вилучено *Едінбург*, *Кріт*, *Тіціан*, *Ціцерон*, *Шіллер* (про їх правопис див. нижче).

До правил 5-го пункту про передачу іноземних *і*, у (ірек) в українській мові маємо примітку 2 про те, що

слова церковного вжитку пишуться з *и*, а не з *і*: *диакон*, *єпископ*, *єпитимія*, *єпитрахиль*, *камілавка*, *митра*, *митрополит* і т. ін.

Трохи нижче (підпункт б) зазначено, що в позиції після префікса *дез-* пишеться *і*, а не *и*, як було в попередньому виданні Правопису; отже, слід писати: *дезінформація*, *дезінфекція*, *дезінтеграція*, тобто так, як після інших префіксів, що закінчуються на приголосний, напр.: *безідейний*, *міжкратинний*.

Якщо йдеться про передачу іноземних *і*, у українським *и*, то досі діяло правило, що *и* пишеться після приголосних *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *ж* (*дж*), *ч*, *ш*, *р* (т. зв. дев'ятка) перед наступним приголосним лише в загальних назвах, напр.: *дишлом*, *стимул*, *зигзаг*, *система*, *нистерна*, *джинси*, *чироне*, *шифр*, *риф*. Тепер же це правило поширено й на низку власних назв, зокрема *и* пишеться: 1) в географічних назвах із кінцевими *-ида*, *-ика*: *Антарктида*, *Атлантида*, *Флорида*; *Адріатика*, *Америка*, *Антарктика*, *Арктика*, *Атлантика*, *Африка*, *Балтика*, *Корсика*, *Мексика*; 2) у географічних назвах після приголосних *дж*, *ж*, *ч*, *ш*, *ш* і *и* перед приголосним: *Аджир*, *Вашингтон*, *Вірджинія*, *Гемшир*, *Жиронда*, *Йоркшир*, *Лейпциг*, *Сан-Франциско*, *Циндао*, *Чикаго*, *Чуні*, але перед голосним і в кінці слова пишеться *і*: *Вінні*, *Шіорфок*; 3) у географічних назвах із звукосполученням *-ри-* перед приголосним (крім *і*): *Великобританія*, *Крит*, *Мавританія*, *Мадрид*, *Париж*, *Рига*, *Рим*, *Цюрих* та ін., але *Австрія*, *Рюде-Жанейро*; 4) у ряді інших географічних назв після *д*, *т* і в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Адіс-Абеба*, *Аргентина*, *Бастія*, *Бразиліа*, *Бразилія*, *Ванідон*, *Ватикан*, *Единбург*, *Ермен*, *Єрусалим*, *Китай*, *Кордильєри*, *Пакистан*, *Палестина*, *Сардинія*, *Сиракузи*, *Сирія*, *Синдін*, *Скандинавія*, *Тибет* та в похідних від них: *аргентинець*, *аргентинський* та ін.

Далі, у словах, запозичених із французької мови, після шиплячих *ж*, *ш* пишеться відповідно до французького *и* українське *у*, а не *ю*: *брошура*, *жури*, *парашут*; також у словах *парфуми*, *парфумерія*.

Німецький дифтонг *ей* досі передавався тільки через *ей* (напр.: *канцельмейстер*, *шпрейкбрехер*, *Гейне*, *Лейпциг*), тепер же у власних назвах новшого походження його слід передавати через *ай* (*ай*): *Айзенх*, *Нортгайм*; *Вайсенборн*, *Кайзер*, *Майнгоф*, а дифтонг *ей* — через *ой*: *Нойбранденбург*, *Нойбайер*.

Англійське *ш* у власних назвах передається звичайно через *в*: *Вашингтон*, *Вейстер*, *Велінгтон*, *Вільсон*, *Вільмс*, *Вінер*, *Вінніет*, *Вістлер*, *Вітмен*, *Вотс*, *Вотсон*, але за традицією: *Уайльд*, *Уеліс*, *Уелкс*, *Уолл-стріт*, *Голсуорі*, *Хемінґей*; англійське *th* — через *т*: *Ворт*, *Мерделт*, *Алта*, але: *Голсуорсі*, *Резерфорд*.

Французькі *ш* та *ш* після голосних у кінці слів та перед голосними передаються через *и*: *Ануй*, *Війон*; *Вайян*, *Вайель*, *Шантій*.

Довгі голосні в прислівниках та іменах із фінської та естонської мов рекомєндуються передавати подвоєнням відповідних літер української абетки: *Аарне*, *Куусінен*, *Томіні*.

У правилі про те, які іменники іноземного походження не відмінюються, включено й жіночі імена на приголосний та жіночі прислівники на *-и*, *-ов*: *Аліс*, *Долорес*, *Зейнаб*, (*Ельза*) *Вірхов*, (*Джеральдіна*) *Чаллін*. Слов'янські чоловічі імена та прислівники на *-о*, як зазначено в примітці, відмінюються: *Бранко* — *Бранка*, *Давічо* — *Давича*, *Костюшко* — *Костюшка*, *Тіто* — *Тіта*, *Півєтко* — *Півєтка*.

Значно розширено розділ "Правопис власних назв" у другому виданні Правопису на початку цього розділу одним реченням було сказано, що українські прислівники передаються на письмі за загальними нормами правопису українських слів. І жодного прикладу, зразків відмінювання прислівників та імен. Тепер наведено приклади до цього загального положення, в окремі параграфи виділено відмінювання прислівників і відмінювання імен. Так, у 1-му пункті 102-го параграфу читаємо: "Українські та інші слов'янські прислівники, що мають закінчення іменників і відмінні, відмінюються як відповідні іменники і відмінні, а прислівники з закінченнями іменників і відмінні відмінюються за зразками відмінювання відповідних іменників і відмінні". Далі наведено зразки відмінювання:

Майборода — *Майборода*, *Майборода*, *Майборода* й т. д.; *Гміря* — *Гмірі*, *Гмірю*, *Гмірю* й т. д.; *Гнатюк* — *Гнатюка*, *Гнатюкові* (*Гнатюку*) й т. д.; *Засць* — *Зайця*, *Зайцєві* (*Зайцю*) й т. д.; *Іваньо* — *Іваня*, *Іваньові* (*Іваню*) й т. д.; *Лебідь* — *Лебедя*, *Лебедєві* (*Лебєдцю*) й т. д.; *Але: Швець* — *Швеця*, *Швецеві* (*Швецю*) й т. д.

Щодо прізвищ прикметникового типу на *-ий, -ій*, то вони відмінюються як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи). Ось два зразки:

Андрієвський — Андрієвського, Андрієвському й т. д.;
Кобилінська — Кобилінської, Кобилінській й т. д.

Чоловічі прізвища прикметникового типу на *-ов, -ев (-єв), -ів (-ів), -ин (-ін)* відмінюються за такими зразками: Павлов — Павлова, Павлову, Павлову, Павловим, Павлові (Павлову), Павлове (Павлову); Ковалів — Ковалева й Ковалів, Коваліву й Коваліву, Коваліву й Коваліву, Ковалівим й Ковалівим, Коваліву й Коваліву, Коваліву й Коваліву. Аналогічно до прізвища Ковалів відмінюється прізвище Прокопів, тобто в його непрямих відмінках і чергується з *о* або не чергується, зберігається: Прокопів — Прокопова й т. д. А ось відмінювання прізвища на *-ин*: Романішин — Романішина, Романішину (Романішину), Романішини, Романішиним, на Романішині (Романішину), Романішини (Романішини).

У множині наведені прізвища мають однакове закінчення. Подаємо зразок їх відмінювання на прикладі прізвища Павлов: Павлови, Павлових, Павловим, Павлових, Павловими, на Павлових, Павлових, Павловим, Павловими, на Павлових, Павлових. Звичайно, прізвища Ковалів і Прокопів можуть уживатися з *є* чи *о* або зберігати і: Ковалєви й Коваліви, Прокопови й Прокопіві. Якщо йдеться про чеські та польські прізвища із суфіксальним *є*, то при відмінюванні воно зберігається: Гапшек — Гапшека, Гапшеків ..., Локетек — Локетєка, Локетєкові ...

Жіночі прізвища на приголосний та *о* не відмінюються: Надії Балий, з Ніною Байко.

У 103-му параграфі сформульовано правила про відмінювання українських імен. Так, чоловічі й жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на *-а, -я*, відмінюються як відповідні іменники першої відміни, а чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та *о*, відмінюються як відповідні іменники другої відміни. Далі наводяться зразки відмінювання цих імен (твердої та м'якої групи) як в однині, так і в множині.

Не зупиняючись на розгляді цих зразків, оскільки вони майже не відрізняються від аналогічних зразків відмінювання іменників із загальним значенням, від-

значимо тільки деякі їх фонетико-морфологічні зміни, що відбуваються при відмінюванні, а саме: 1) кінцеві приголосні *в, ж, х* у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням *-і* змінюються на *з, ш, с*: Ольга — Ользі, Палажка — Палажці, Солюха — Солюсі; 2) у жіночих іменах типу Одарка, Параска в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук *о*: Одарок, Парасок; 3) в іменах типу Антія, Нестір, Нічиріч, Прокіп, Сидір, однини, у непрямих — *о*: Антіона, Антіонові й т. д., Нестора, Несторові й т. д., але: Авенір — Авеніра, Лавріна — Лавріна, Олефір — Олефіра; 4) імена, що закінчуються в називному відмінку однини на *-р*, у родовому мають закінчення *-а*: Віктор — Віктора, Макар — Макара, Світозар — Світозара, але: Ігор — Ігору, Лазар — Лазаря; 5) ім'я Лев при відмінюванні має паралельні форми: Лева й Льва, Левові й Львові та ін.

Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюються як відповідні іменники третьої відміни: Любов — Любові, Любові, Любов, Любов'ю, Любові, Любове; Нінель — Нінелі, Нінелі, Нінелю, Нінелі, Нінеле. Форми множини від таких імен майже не вживаються.

А ось зразок відмінювання жіночого імені та по батькові: Марія Василівна (Андріївна, Іллівна) — Марії Василівни (Андріївни, Іллівни), Марії Василівні (Андріївній, Іллівній), Марію Василівну (Андріївну, Іллівну), Марію Василівною (Андріївною, Іллівною), Марії Василівні (Андріївній, Іллівній), Маріє Василівно (Андріївно, Іллівно).

Грунтовніше розроблено фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ та імен. Наприклад, про відзначено, що воно передається через *є* (див. § 104, п. 1а); тепер же це правило сформульоване так: "Російський звук *є*, польські *іє*, болгарський і сербський *є*, чеський *є*, є після приголосних передаються літерою *є*". Крім старих прикладів, це правило проілюстровано й новими: Александров, Вельгорський, Венєров, Державін, Кузнецов, Озеров, Степанов, Федін, Шмельова; Броневський, Вєслав, Залєський, Мєчислав, Нєлич, Сєдлачєк, Сєраковський, Цєнкий.

Два правила, що регулюють передачу російського *е* в суфіксах *-єв, -єв*, об'єднано в одне, в якому рекомбіндується передавати цей звук після українських приголосних (за винятком шиплячих, *р* і *л*) літерою *є*: *Ломтев, Мердеєв, Тимирязєв, Веденєєв, Матвєєв, Менделєєв*, але: *Муромєв, Нехорошєв, Писарєв, Андрєєв, Аракчєєв, Манєєв*, а також у болгарських прізвищах: *Ботеє, Друмєє* і под. Як бачимо, до винятків тут додано й приголосний *р*.

Сформульовано два нових правила про передачу сполучення польських літер *ю*. Отже, після *б, в, м, ф* його слід передавати українським *ю*: *Голембойовський, Мйодович, Пйотровський*, а після м'яких приголосних — сполученням *ьо*: *Аньольє, Генсьорський, Козьольський*.

Початкове *и* (*і*) в усіх слов'янських прізвищах звичайно передається через *і*: *Ігатов, Івашкевич, Іконов, Ілєв, Ілєч, Індра*. У російській і західнослов'янських мовах *и* (*і*) передається через *і* також після приголосних (крім шиплячих і деяких суфіксів — див. нижче): *Батров, Гатрін, Мичурін, Пушкін, Зволнський, Лінда, Мішкевич, Едлітка, Мятєк*.

Після шиплячих і в суфіксах *-ик, -ицьк, -ич* (*-євич, -ович*) західнослов'янське *и* передається через *и*: *Бжозович, Козильський, Конопницька, Конєрник, Сенкевич, Шимчак, Гавлик, Жижка, Міклошич, Фучик, Шафарик*. Так само після *дж, ж, ч, ш, щ* і *и* перед приголосним російське *и* передається українським *и*: *Гаршин, Лушин, Дорожкін, Лушин, Цецилін, Чичиков, Шинкін, Шитлов*; це стосується й прізвищ інших народів: *Абашидзе, Вашигтон, Джитархавія, Жильєров, Тажибаєв, Цинероє, Чиковані тощо*; також *Чингісхан*, але перед тогосним пишеться *і*: *Жіоні, Тицян*. Також у суфіксах *-ик, -ич, -иц, -ицьк* російське *и* передається українською літерою *и*: *Бєликов, Голік, Котельников, Крутиков, Новиков, Голіч, Тригорович, Кулінич, Станюкович, Трубляєвич, Голішин, Палішин, Радішев, Татішев*.

Колішні два правила про передачу російського *и* в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен і коренів слів, тепер об'єднано в одне з деяким уточненням, а саме: російська літера *и* передається українською *и* в прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов:

Ботвинник, Вавіловський, Гітєк, Данилов, Казимірський, Кантегир, Мийкін, Никифоров, Писарєв, Тимофєєв, Титов, але: *Нікітін, Ніколяєв, Філінов тощо*, виділими для яких є імена, відмінені від українських.

Сформульовано також правило про передачу польських носових *ą, ę*. Отже, згідно з вимовою ці носові передаються: а) перед губними приголосними — сполученнями літер *ом, ем*: *Домбровський, Зарємба, Кєшиц*; б) перед іншими приголосними — сполученнями літер *он, ен*: *Зайончек, Пайонк, Пйонтек, Сьвонтек, Венжминович, Ендриховський, Євєнцилький*.

До суфіксів польських прізвищ додано ще суфікс *-дзк(і)*, який передається українським *-дзк(ий)*, наптр.: *Груцький, Завєдзький*.

Уведено також правило про те, як передавати м'якість польських приголосних *и, s, c* (*dz*) у прізвищах перед суфіксами *-ський, -цький* і м'якими приголосними. Отже, м'якість названих приголосних у зазначених позиціях не позначається м'яким знаком, хоча в українській мові в цих позиціях *и, с, ц* (*dz*) пом'якшуються, наптр.: *Висьинський, Яблонський; Сьвєдек, Цьвік*. В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами *і, ю, я* та *ь* (у кінці слова): *Дзієс, Дзюравєць, Ситковський*.

Правило вживання апострофа в прізвищах поширено й на такі, як *В'яземський, В'альдеєв, Луб'янець, Пом'іловський, Рум'янець*. Таким чином зменшено кількість необґрунтованих винятків із цього правила.

Новим є підрозділ "Складні і складені особові імена та прізвища й похідні від них прикметники". Деякі відомості про правопис таких імен і прізвищ подано в примітках до 38-го параграфу (п. 1).

На початку 106-го параграфу цього підрозділу сучасного Правопису сказано, що "імена та прізвища (також прізвиська) людей, які складаються з двох чи трьох слів або до складу яких входять частки, артиклі тощо, можуть писатися окремо, разом і через дефіс". Даді наводяться правила правопису таких імен, прізвищ і прізвиських, які пишуться окремо. Це зокрема:

а) прізвиська (українські та перекладені іншомовні), які складаються з імені та прикметника, угодженого з ним чи з наступним іменником: *Іван Володе Око, Олександр Прекрасна, Річард Лєвовє Сєрєє, Степан Тіпрєча*

Смерть; сюди належать і особові найменування американо-індійців: Маленький Вовк, Тушій Ніж і т. ін.; б) псевдоніми, утворені з імені та прізвища: Джек Лондон, Жорж Занд, Лєся Українка, Марко Вовчок, Панає Мирини;

в) давньоримські особові назви, що складаються з особового імені та прізвища: Гай Юлій Цезар, Марк Порцій Катон;

г) частки, артиклі та інші службові слова (ван, де, де, ді, де, дер, ед, ель, да, ле, фон і т. ін.) в іншомовних особових назвах: Людвиг ван Бетховен, да Вінчі, ді Вітторіо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шанель, фон дер Гольц. До цього правила маємо дві примітки: перша про те, що скорочена частка д та ірландська частка о пишуться з власними іменами через апостроф: Д'Аламбер, Д'Артаньян, Д'Обінє, О'Тенрі, О'Кейсі, О'Кіннейль; частки Ван-, Мак-, Сан-, Сен-, які передують прізвищам і без них не вживаються, пишуться через дефіс: Ван-Дейк, Мак-Мартін, Сан-Мартін, Сен-Сімон; друга про те, що в ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: Декандієль, Деліль, Деріас, Латарі, Ламетрі, Лафонтен, Лєсаж, Фовзіан;

д) слово дон ("пан") перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: дон Базіліо, дон Пєдро, дон Хосє. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: Дон Жуан*, Дон Кіхот;

є) складові частини корейських, в'єтнамських, бірманських та індонезійських особових назв: Кім Ір Сен, Хо Ші Мінь, У Ну Муяг, Фетай Чотінучит.

Разом пишуться українські прізвища: а) які складаються з дієстова в наказовій формі та іменника: Гориньвіт, Непійвода, Убийвовк; б) які виникли на основі словосполучень із повнозначних і службових слів: Добрийвечір, Нетудихата, Панібудьдаска; в) утворені з прикметника та іменника за допомогою сіполучного звука: Довогоді, Кривоніс, Скороход.

Разом пишуться також слов'янські особові імена, утворені від двох основ (Владислав, Володимир, Мечислав, Мрополк), складні китайські імена, які йдуть

*У загальному значенні слово *донжуан* пишеться разом і з малою літери.

після прізвища (Го Можо, Ден Сюань, Сунь Ятсен)* і тюркські, вірменські та інші особові назви з композинтами бей, заде, мєлїк, огли й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: Ізмаїлбей, Туреузаде, Керогли. Але арабське ібн пишеться окремо: Ібн Русе, Ібн Фаллан, тюркське паша — через дефіс: Едік-паша, Осман-паша.

Через дефіс пишуться: а) складні особові імена: Василь-Костянтин, Жан-Жак, Зиновій-Богдан, Маріантуанєста, Мартін-Дюгер, Фрідріх-Вільгельм; б) складні прізвища: Альтаміра-і-Крєвеа, Гулак-Артемовський, Жошю-Корі, Кытка-Основ'яненко, Неуї-Лєвїцький, Новиков-Прибой, Римський-Корсаков; в) імена з кваліфікаційними прикладами: Іван-царєнко, Кирик-мужичок. Але якщо прикладка розорнута, то слід ставити тире: Іван — мужичий син, рідше — кому: Іван, сєлєнський син.

Далі, в окремий параграф виділено правопис похідних прикметників. Так, прикметники від складних особових імен, які пишуться через дефіс, зберігають це написання: Жан-Жак — жан-жаківський. Також через дефіс пишуться прикметники, утворені від імені та прізвища: Вальтер Скотт — вальтер-скоттівський, Жуль-Верн — жуль-вернівський, Марк Твен — марк-твенівський.

Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишуться разом: Мао Цзєдун — маоцзєдунівський, Кім Ір Сен — кімрісєнський.

Прикметники від прізвищ типу ван Бетховен, фон Бісмарк утворюються тільки від іменника: бетховєнський, бісмарківський. Якщо прикметник утворюється від прізвища з часткою, артиклем тощо, то він пишеться разом: де Голь — дєгольський, Нур ед Дін — нурєддінський. Прикметники від прізвищ типу Д'Аламбер зберігають апостроф після частки: д'аламберський.

Не утворюються прикметники: а) від складних прізвищ і псевдонімів типу Гулак-Артемовський, Марко Вовчок, Річард Лєвоє Серце; б) від тюркських, вірменських, арабських та інших особових назв типу Керогли, Осман-паша тощо; в) від невідмінюваних іншомовних прізвищ типу ді Вітторіо, Ламетрі, Д'Обінє.

*Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишуться окремо: Дін Лїнь, Лу Сїнь, Цюй Юань.

Ряд уточнень, доповнень і змін внесено до підрозділу "Географічні назви". Так, до прикладів, які ілюструють передачу українських географічних назв згідно з нормами Правопису, додано назву міста Рівне, що донедавна неправильно називалось Ровно. Похідний же прикметник від цієї назви — рівненський, тому область тепер називається Рівненська. Так само виправлено перекручену назву міста Северодонецьк на Сіверськодоонецьк.

Щодо географічних назв слов'янських та інших країн, то при передачі їх українською мовою, крім тих правил, які перенесено з попереднього випуску Правопису, слід дотримуватися таких положень. Російська літера е, звичайно передається через є. Але на початку слова, в позиції після тогосного й при роздільній вимові після приголосних вона передається через є (Єлор'єзьк, Колиуєв, Посєт). А втім, що літеру треба вживати й після українських приголосних (крім шиплячих, р і ш) у суфіксах -єв, -єєв російських назв, похідних здебільшого від прізвиськ: міре Липтевич, Лежєєво, але: Пленєєво, Ржев, мис Рум'яшєва. Через є передається російський звук е й тоді, коли походить із ъ (в аналогічних українських основах виступає і), напр.: Бежєшк, Жєлєзноводєск. Але в російських географічних назвах, що мають форму, спільну з відповідною українською, таке є передається українською мовою через і: Аравієська Стрілка, Біла, оз. Біле, Віл'євська Пуша, Вітка, Лієна, Нєрор'є, Пішанє, Сінє, Сєрїї мис, Цєліноград і под. Це стосується й польських іа: Віла Пїлієська, Вілєстєк тощо. У кінці цього правила наведено примітку про те, що польське й чеське е, що виступає в географічних назвах із суфіксом -и- (лат. -e-), зберігається: Вєльєце, Кєльєце, Кошчєце, Пїлудубїєце. Тому ці назви не змінюються за відмінками. Це покладення суфіксів передають правильно, прийнятому в "Довіднику з українського правопису" (К., 1984, с. 85—86), згідно з яким ці назви можуть відмінюватися за зразком іменників, що мають тільки форму відмінку, напр.: Лієнє — Лієнє, Лієнцям і т. д. Назва Законанє має форму прикметника середнього роду й відмінюється за цим зразком: Законанє — Законаного, Законаному й т. д.

Правило про передачу російського и українським и після шиплячих поширено й на звук ц, після якого теж треба писати и, напр.: Цимлієська. Також в українських суфіксах -ин-, -инськ- географічних назв, утворених від

затальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, російський звук и передається через и: Берєзіна, Іусєнє Озеро, Душїка, Жабїнка, Карпїньск, Крутієнське, Правїєнськ. Групу географічних назв із спільними для української та російської мов коренями, у яких російська літера и передається українською и, доповнено такими прикладами: Розїєв, Тїхорєцк.

До російських географічних назв із прикметниковими закінченнями -ово, -ино, які передаються відповідно через -ово, -іно (-їно), додано назви з суфіксом -єво, що передається через -єво, а також відзначено, що и в російському суфікс-іно після шиплячих слід передавати українським и, напр.: Орєхово-Зуєво, Єлор'їєно, Рїшїєно.

Щодо прикметникових закінчень, які входять до складу слов'янських географічних назв, то вони передаються відповідними українськими: Баньська Бїстріца, Новї Замки, Стальова Воля, Чєський Крумїлов.

Польське ѓ, що виступає в суфіксі -ов географічних назв, сучасний Правопис рекомендує передавати через у: Жирїдує, Жєчує, Томїшує-Мазовєцький і т. ін., але за традицією Ірубєшчї, Країєв. У заданому "Довіднику..." (с. 87) поруч із Жєчує наведено й Рїшїєв.

Польські носові ą, ę в географічних назвах передаються, як і в прізвиськах, сполученими літер ом, ем перед губними приголосними: Домбровє, Дємбїца, перєд іншими приголосними — сполученими он, ен. Конт, Чєкєстохєвє. Географічні назви, які не вживаються без номєнклатурних слів, перекладаються: Аравїєське море, мис Дїоборї Нашї, Перське затїка, Північний Льодовитий океан. Також слід перекладати й прикметники на позначення розмірів, взаємного розташування й сторін світу, що виступають у складі географічних назв: Вєсїдкий канїєн, Нижнїй Новгород, Півдєнна Амєрика, Північний полюєс.

Інші правописні правила передачі слов'янських географічних назв українською мовою записалися без змін.

У 112-й параграф, де йдеться про відмінювання географічних назв, внесено певні уточнення та деякі нові правила порівняно з другим виданням Правопису. Наприклад, у колишньому 4-му пункті відзначалося, що географічні назви, які складаються з прикметника та іменника, відмінюються в обох частинах: Гїла Пірієтань — Гїлої Пірієтанї, Крївий Рїє — Крївої Рїє, Єлїсєйєські Поля — Єлїсєйєських Поля. Тепер це поло-

ження поширено й на назви, які складаються з іменника та прикметника: Аскаїні-Нова — Аскаїні-Нової, Аскаїні-Новий, Кам'янець-Подільський — Кам'янець-Подільського, Кам'янець-Подільському, Новгород-Сіверський — Новгорода-Сіверського, Новгород-Сіверському, Новотрайд-Волинський — Новотрайд-Волинського, Новотрайд-Волинському, Рава-Руська — Рави-Руської, Рави-Руській.

Розширено також правило про географічні назви, що відмінюються лише в другій частині. До виходу третього видання Правопису це положення стосувалося тих назв, які складаються з двох іменників (див. § 110, п. 5). Тепер же його поширено й на назви, які складаються з іменника та присвійного прикметника: Алма-Ата — Алма-Ати, в Алма-Аті; Баден-Баден — Баден-Бадена, у Баден-Бадені; Орехово-Зуєво — Орехово-Зуєва, в Орехово-Зуєві; Івано-Франківськ — Івано-Франківська, в Івано-Франківську. Але: Конча-Заспа — Конча-Заспи, у Конча-Заспі; П'юша-Водія — П'юші-Водії, у П'юші-Водії.

Зовсім новим є правило про те, що географічні назви, які складаються з короткої форми прикметника, прийменника на та іменника, що вказує на місце розташування населеного пункту, відмінюються в першій частині: Ростов-на-Дону — Ростова-на-Дону, у Ростові-на-Дону; Франкфурт-на-Майні — Франкфурта-на-Майні, у Франкфурті-на-Майні.

Стрункіше й послідовніше сформульовано правила щодо правопису прикметникових форм від географічних назв. У 2-му пункті колишнього 111-го параграфу (тепер 113-й) було зазначено, що в прикметниках, утворених від українських географічних назв, які не мають суфіксів -ов (-вов), -ев (-ев), -ів (-ів), пишеться -івський (-івський), а в прикметниках від неукраїнських географічних назв — -овський (-вовський), -евський (-евський), напр.: Вільки — вільківський. У новому виданні Правопису це правило спрощено й подано в такій редакції: "У прикметниках, утворених від географічних назв із суфісальним к, перед яким ще інший приголосний, пишеться -івський (-івський)". Была Церква — було-церківський, Пребінка — пребінківський, Казанка — казанківський, а також Златоуст — златоустівський. Але Орел — орловський і т. ін., бо тут немає суфісального к.

Про творення прикметників за допомогою суфікса -ськ(и) від географічних назв і назв народів, що закінчуються на приголосний, у другому виданні Правопису

було сформульовано п'ять правил, до яких додано ще чотири примітки, у новому — їх три + одна примітка. Нові правила стислі, за фонетичними змінами приголосних, які відбуваються перед суфіксом -ськ(и), викладені таким чином:

"а) Г, ж, з (дз) + -ськ(и) → -зьк(и) [-дзьк(и)]: Буг — бугзький, Велуга — велугзький, Вібог — вибогзький, Воша — вошзький, Гага — гагзький*, Гамбур — гамбурзький, Даниг — данцизький*, Калуґа — калуґзький, Ладюга — ладюзький, Люксембург — люксембурзький, Лейпциг — лейпцизький*, Онеґа — онезький, Острґ — острґзький, Піраґа — піразький, Рига — ризький, Страсбург — страбурзький, Воронєж — воронєзький (пор. назву українського селіща Вороніж — воронізький), Запориґжа — запорізький, Париж — паризький, Абуґази — абхазький, Кавказ — кавказький, Лодзь — лодзький, Сиракузи — сиракузький, Француз — французький.

б) К, ц, ч + -ськ(и) → -цьк(и): Баскув — баскувцький, Великі Луки — великолуцький, Винний Волочок — виньвоволоцький, Владивосток — владивостокський, Грек — грецький, Кагарик — кагаринський, Казбек — казбецький, Калмик — калмицький, Кобелики — кобеліцький, Корік — коріцький, Кременчук — кременчуцький, Прилуки — прилуцький, словак — словацький, талжик — талжидький, турок — турецький, убек — убецький, Ніцца — ніцький, Суґа — суґецький, Череновць — черенівський, Бухмач — бухмацький, Галич — галицький, Гриньч — гриньцький, Овруч — овруцький, Солиталч — солитальницький. Але: Дамаск — дамаський, Мекка — меккський, Тюрки — тюркський.

в) С, х, ш + -ськ(и) → -ськ(и): Адамас — адамаський, Одеса — одеський, Толіко — толіцький, Тугус — тугуський, Черґаси — черґаський, Черґес — черґеський, Яси — ясський, волюх — волюський, Карабах — карабаський**, Ленетиха — ленетіський, Цорих — цоріський, чех — чеський, Золотоноша — золотоніський, Кандаляна — кандальняський**, латіш — латиський, Сиваш — сиваський, таліш — таліський**, чуваш — чуваський*.

* У старому виданні Правопису ці назви вилучено з правила й прикметникові форми від них наведено в примітках без чергування: галіський, данціський, лейпциський.

** У старому виданні Правопису прикметникові форми від цих назв подано в такому написанні: карабохський, кандальняський, таліський (див. примітку до 6-го пункту).

Проте деякі винятки з цього правила перенесено з попереднього видання Правопису в нове, зокрема: **баски** — баскський, **казах** — казахський. У примітку до цього правила помилово потрапив прикметник від назви міста **Переминьль** — переминьльський, який за традицією (згідно з народною вимовою) слід би писати **перемисьський**.

§ 114 "Правопис складених і складених географічних назв", який порівняно зі старим (§ 112) чи не найбільше зазнав змін. З одного боку, тут сформульовано ряд нових правил, які підказала видавничо-журналістська практика, а з другого — старі правила поповнено новими ілюстраціями або такими, що зазнали правописних уточнень. Так, до 1-го пункту про географічні назви, які пишуться окремо, додано ще два підпункти, а саме: "в) Географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: **П'яте Друта, Замеся Перше, Красне Друте, Перше Садове**. г) Географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: село **Івана Франка**, селище **Лев Толстой**, станція **Єрофей Павлович**, але: місто **Івано-Франківськ**, село **Михайло-Копибинське** (бо тут маємо сполучний голосний о й зміну родового закінчення прізвища), а також назва села **Дмитро-Варварівка**, що складається з двох імен".

А ось низка прикладів, якими поповнено підпункт а про географічні назви, які складаються з прикметника та іменника: **Давидів Брид, Запорізька Стя, Західна Європа, Зелена Гіра, Нове Місто, Новий Сад, Павлиська Бистриця, Сомкова Долина, Стара Пизанна, Широкий Яр**. У географічній назві **Скадинавський півострів** і після д згідно з вимовою виправлено на и.

До правила про те, що географічні назви — іменники, які складаються з прикметника та іменника, з'єднаних сполучником, а також похідні від них прикметники пишуться разом (див. пункт 2, підпункт а), додано ряд нових прикладів: **Вілопиль, Гостролуча, Дорогобуж, Кам'яностр-ка, Нововолинськ, Чистоводне, Ясногородка, Білошльський, Верховодніровський, Гостролучанський, Дорогобуж-кий, Кам'янострківський, Чистоводнівський** та ін. У кінці цього положення дано примітку, в якій зазначено, що "це правило поширюється й на складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви

морів, лісів, низин, областей, зацілених тощо й мають при собі номенклатурні терміни типу море, гора, хребет, ліс, озеро, низовина, острів і т. ін.", наприклад: **Західно-сибірська низовина, Нижньодунайська низовина, Новаосібрська острови, Південноукраїнський канал, Східноєвропейська рівнина, Східноказахстанська область, Східнокитайське море тощо**. Отже, ця примітка змінює зміст тієї, що була сформульована в третьому виданні Правопису, в якій рекомендувалось писати такі назви через дефіс.

До 2-го пункту про географічні назви, які пишуться разом, додано ще чотири нових підпункти, що містять:

"б) Географічні назви, що складаються з числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: **Дворуча, Періотравневе, П'ятигорськ, П'ятихатки, Семітори, Семилітки, Сорокадуби, Трипіль, дворчанський, п'ятихатківський, семіп-ський, семиліківський, сорокадубівський** та ін.

в) Географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: **Верингородок, Гуляйполе, Коляйгород, Крутибороди, Печиводи, верингородський, гуляйпільський, коляйгородський, крутибородський, печиводівський**.

г) Географічні назви, що складаються з двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: **Верболюзи, Індокитай, Страховськ, верболюзівський, індокитайський, страховський**. Але: **Австро-Угорщина, Азово-Чорномор'я, Ассиро-Вавилонія**.

д) Географічні назви з другою частиною -град, -город, -піль, -поль, -абад, -акан, -бурт, -ленд, -піс, -таун, -шир, -штадт і похідні від них прикметники: **Белград, Волгодград, Цинноград, Китайгород, Новогород, Кияжпіль, Ольгопіль, Адріаноополь, Севастополь, Аптабад, Брайденбург, Кемергенд, Даулавліс, Кейптаун, Йоркшир, Рудольфштадт, волгодградський, новгородський, ольгопільський, севастопольський, бранденбургський, даулавліський, рудольфштадтський**.

Уточнено також підпункт в другого видання Правопису (тепер підпункт е) про прикметникові форми від географічних назв, що складаються з прикметника та іменника, а саме підкреслено, що це має бути якісний прикметник, а якщо є відносний, то він повинен бути без суфіксів -зк(ий), -ськ(ий), -шк(ий) і суфіксів присвійності: **біломорський (від Біле море), великоток-**

мацький (від Великий Токмак), гостромолдівський (від Гостра Молда), новоміський (від Нове Місто), яснопольський (від Ясна Поляна); житновірський (від Житні Гори), західноєвропейський (від Західна Європа), камянобалківський (від Кам'яна Балка), лимоводолиньський (від Липова Долина).

До 3-го пункту про географічні назви, які пишуться через дефіс, додано три нових підпункти, два колишніх (е, є) об'єднано в один, підпункт 6 сформульовано точніше, а також поповнено їх новими прикладами. Якщо в другому виданні Правопису йшлося тільки про назви населених пунктів із першою складовою частиною усть-, соль-, які пишуться через дефіс (див. підпункт ґ), то в новому додано ще назви з такими частинами, як спас-, іншомовні вест-, іст-, нью-, сан-, санкт-, сент-, санта-, сен-, сент- і под., а також із кіншевими назвотворчими частинами -ривер-, -ситі, -сквер, -стріт, -фіорд; Соль-Ілещик, Спас-Клепичи, Усть-Каменогорськ; Вест-Індія, Іст-Лондон, Нью-Йорк, Сан-Сальвадор, Сан-Франциско, Санкт-Галлен, Сент-Міро, Санта-Клара, Сен-Готард, Сент-Луїс; Фолл-Рівер, Атлантик-Сіті, Сахо-сквер, Бюнна-фіорд. Похідні від цих назв прикметники зберігають дефіс: соль-ілещикий, усть-каменогорський; вест-індійський, нью-йорський, сан-франциський; фолл-риверський, атлантик-ситинський. Окре, пражило і ґрунтовно розширено. Новим є підпункт про прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами -ів (-ів), -ов, -ев (-ев), -ин (-ін), -ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий). Вони, на відміну від самих назв, пишуться через дефіс: давидовбродський (від Давидів Брод), олійниково-слобідський (від Олійникова Слобода), мишурино-різкий (від Мишурина Ріг), вільшансько-новоселівський (від Вільшанська Новоселівця), вінницько-ставський (від Вінницькі Стави). Так само новим є положення про те, що прикметники, утворені від географічних назв, які становлять поєднання імені та прізвища, пишуться через дефіс: івано-франківський (село Івана Франка).

Як уже сказано, колишні підпункти е, є другого видання Правопису об'єднано в один (д) і сформульовано так: "Географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них

прикметники" пишуться через дефіс. Ось кілька нових прикладів: Новосилки-на-Дніпрі, Яр-під-Зайчином, Бурель-Араб, Ла-Манш, Ла-Плата, Лас-Вегас, Лос-Анджелес; новосилківський-на-Дніпрі, ярський-під-зайчином; бурель-арабський, ла-манський, ла-платський і т. ін. Підпункт 6, у якому раніше було досить загально сформульоване правило про написання через дефіс складних географічних назв від імен і прізвищ людей, тепер подано точніше: "Географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміню формі другого компонента, а також похідні від них прикметники" пишуться через дефіс: Андрієво-Іванівка — андрієво-іванівський, Дмитро-Варварівка — дмитро-варварівський, Івано-Франківськ — івано-франківський, Михайло-Коцюбинське — михайло-коцюбинський, Олександр-Пашенкове — олександр-пашенківський, але Петропавлівка — петропавлівський.

А ось низка нових прикладів, що ілюструють правило про географічні назви, які складаються з двох іменників або з іменника й подальшого прикметника (підпункт а) і пишуться (як і похідні від них прикметники) через дефіс: Бана-Лука — бана-луцький, Гвінеа-Бісау — гвінеа-бісауський, Глинськ-Загора — глинськ-загорський, Ельзас-Лотарингії — ельзас-лотаринзький, Кюлю-Михайлівка — кюлю-михайлівський, Пуца-Водичи — пуца-водичинський, Берізки-Бершадські — берізки-бершадський, Віта-Понтова — віта-понтовий. Але: Індокитай — індокитайський, Югославія — югославський.

А тепер декілька нових прикладів до правила про географічні назви, що складаються з іншомовних повнозначних слів і пишуться через дефіс (див. підпункт в): Думбартон-Окс, Кзил-Орда, Ріо-Негро, Чатир-Дат, так само слід писати похідні від них прикметники: думбартон-окський, кзил-ордський, ріо-негровський, чатир-дазський. Але: Агатау*, Амудар'я*, Махачкала, Сирдар'я*, амудар'їнський, приамудар'їнський; так само алмаатинськ, кзылординськ тощо.

У розділі "Найголовніші правила пунктуації", якщо не рахувати значного оновлення ілюстративного матеріалу, відбулися незначні зміни. Зупинимося на деяких

* У другому виданні Правопису ці назви перераховані через дефіс.

важливих доповненнях і уточненнях до цього розділу. Так, у 1-му пункті (§ 115) зазначено, що крапка ставиться в кінці не тільки розповідного речення, а й сповідувального, якщо воно виконане без окличної інтонації, напр.:

Як парость виноградної лози
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Поїть бур'ян (Рильський).

Далі, до слів як, який, після яких завжди ставиться в кінці речень знак оклику (див. § 117, п. 1, прим. 1), додано ще й такі, як що(то) за, скільки, напр.: Він зів до Сатайди сре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі! (Гончар).

Новим є положення про те, що знак оклику ставиться в кінці окличного називного речення (див. пункт 2): Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила (Цюта). Трохи більше уточнень і змін маємо в 118-му параграфі про вживання коми. Так, доповнено склад протиставлених сполучників, якими поєднуються однорідні члени речення й перед якими ставиться кома (див. пункт 3): Хоч живемо з пучок, а проте й для нас є місце у церкві (Копюбинський).

Новим є 4-й пункт про вживання коми перед сполучниками і, а також, ще й, а то й, та й, та ще, які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент: Давид розлізся, шинель на кілючі повисив, і будівельку (Головка). Зазеленіли дуги, ще й дібровонька (Пісня).

Додано також кілька парних сполучників до правила (див. пункт 5) про те, що перед другим із них ставиться кома й уживаються вони при однорідних членах речення, а саме: не тільки... а ще й, не так... як, хоч... але (та), не тільки... скільки, напр.: Не так ті вороти, Як добрі люди — І окрадають жалкуючи, Плачучи осудять (Шевченко).

До 9-го пункту додано нову примітку (3) про те, що не відокремлюються вигукки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, піста якого йде звертання: Ой ти, дівчино, з горіха зерня, Чом твоє серденько — Коломче терня? (Франко). Гей ти, поле кошове, Молодість моя! (Сосюра).

Точніше сформульовано колишні 17-й і 18-й пункти (тепер 18-й і 19-й): у першому з них мовилося про виділення комою відокремлених слів, що уточнюють

обставини часу, місця й под., тепер йдеться про виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо, напр.: А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі... (Франко). По той бик шлеху, деє далеко в стегу, за садками, третить червона заграва... (Потонник); у другому підкреслювалось, що кома потрібна для виділення дієприслівникових звертень, тепер цей пункт зорієнтований на виділення відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, напр.: Переглядаючи трагічні сторінки Каменярвото життя, поет [Павличко] постійно пам'ятає про зв'язок Франка з нашим часом (Лубківський).

Так само перероблено колишній 19-й (тепер 20-й) пункт, де йдеться про виділення комою не одиничних дієприслівників, а відокремлених обставин, виражених одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії, напр.: Повечерявши, полягали спати (Панас Мирний).

Якщо йдеться про кому, крапку з комою й тире в складному реченні, то в правилах, де вживався термін безсполучникове складносурядне речення, його замінено новим — безсполучникове складне речення (пор. колишні § 117, п. 1 і § 118, п. 2 та сучасні § 118; 119, п. 2; 121).

Новим є 3-й пункт про кому в складному реченні, де зазначено, що вона вживається для відокремлення речень, що входять до складного з безсполучниковим і сурядним зв'язком, напр.: Синіють води, зеленіє яр, І стелиться сілущі краєвиди (Зеров).

Уточнено також правило про тире між підметом і присудком (пор. п. 1 § 120 старого Правопису й п. 1 § 121 нового). Отже, за новим виданням Правопису, тире ставиться між підметом і присудком тоді, коли останній виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає, тимчасом як у старому формулюванні цього правила підкреслювалось, що підмет і присудок повинні бути виражені тільки іменниками, напр.: Київ — столиця України. Три та сім — десять.

Далі, у старому 9-му пункті цього ж параграфу про тире зазначено, що його слід ставити між реченнями, які входять до складносурядного речення, при умові, що в другому з них подано висновок або наслідок дії першого. У новому формулюванні сказано, що тире

ставиться між реченнями, які входять як до складносурядного, так і до безсполучникового складного, напр.: Не жди ніколи слушної пори — Твоя мовчанка може стати ганьбою! (Павличко).

Логічно більш обґрунтований теперішній 10-й пункт, згідно з яким тип ставиться між частинами безсполучникового складного речення, коли перша частина виражає причину або умову, а друга — наслідок, напр.: Як тільки займеться день небо — з другого боку встає червоний туман і розортає крила (Колпобинський). У старому формулюванні цього правила безсполучникове складне речення кваліфікувалось як безсполучникове складнопідрядне, у якому підрядне речення мало б стояти на першому місці, а головне — на другому.

У 124-му параграфі про ланки до 3-го пункту додано досить велику примітку щодо індивідуальних назв, які не беруться в лапки. Це, зокрема: а) власні назви неумовного характеру: Львівський політехнічний інститут; Київська обласна лікарня; Українська універсальна товарна біржа; Харківський тракторний завод; б) власні складноскорочені назви установ, управлінь, видавництв і т. ін.: Дніпроїс, Київеніро, Точелектроприлад; в) назви телеграфних агентств: Українське інформаційне агентство, агентство Пренса Латіна; г) назви шахт, марок машин, літаків і т. ін., позначені номером або складені з абрєвіатури та номера: шахта 3-біс, ВАЗ 21-09, літак Ту-334; д) назви марок машин, виробів, які стали загальноживаними: Форд, макінтош, наган і т. ін.; е) назви рослин, квітів, плодів: антонівка, наперівка, конвалія. У спеціальній літературі назви сортів рослин пишуть звичайно з великої літери: яблуня білий налив, тюльпан Чорний принц, пшениця Новинка тощо; є) назви книг у бібліографічних списках, у виносках, рецензіях, які наводять після прізвища автора: Гончар О. Собор. — К.: Дніпро, 1988.

І нарешті, про 2-ту примітку, яку вміщено наприкінці 3-го пункту 125-го параграфу про розділові знаки при прямій мові. У ній зазначено, що діалогі й полілогі можуть подаватися без абзаців; це буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею

ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед мовою автора ставиться тире, а перед ними після мови автора — двокрапка: — Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, силасилена... а кінні наступають, душать. "Розходьтесь!" — гукають. А ті: "Не підємо, давай нам наше... ми за правду" (Колпобинський).

Літературні й найпоширеніші діалектні слова: а́т рус, а́т' (вигук у значенні звертання до немовляти, так само

Словом, з варіантним написанням **г** і **ґ** (обидва варіанти є літературно-нормативними), але ширше вживається той, що поданий першим): білос і бїлос, буцегарня й буцегарня, табѣлюк і табѣлюк, гевал і гевал, гума і гума (гумовий і гумовий та ін.), туралъня й туралъня, шовинѣтї й шовинѣтї, хурдїлїа й хурдїлїа, шмїгїа й шмїгїа (не до шмїгїа й не до шмїгїа).

Трафічне накреслення літери П

Друкowana		Писана	
Велика	мала	Велика	мала
Г	г	Г	г

ЗМІСТ

ПРО ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ В ТРЕТЬОМУ (1990 р.) І ЧЕТВЕРТОМУ (1993 р.) ВИДАННЯХ "УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ"	3
ДОДАТОК 1	50
ДОДАТОК 2	51

Андрій Андрійович
БУРЯЧОК

ЩО ЗМІНИЛОСЯ В "УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ"?

Оформлення художника М. А. Панасюк
Художній редактор І. М. Гадука
Технічний редактор І. М. Ковальова
Оператор М. А. Кравченко
Комп'ютерна верстка Л. І. Васькової,
Н. О. Званюк

Здано до набору 15.02.96. Підп. до друку 09.09.96. Формат
84х108/32. Папір газетний. Гарн. Таймс. Офс. друк. Ум. друк.
арк. 2,94. Ум. фарбо-виб. 3,15. Обл.-вид. арк. 2,86. Наклад
5000 прим. Зам. 7—2.

Видавництво "Наукова думка".
Р.с. № 05417561 від 16.03.95.
252601 Київ 4, вул. Терещенківська, 3.
АТ "Київська книжкова фабрика"
252054 Київ 54, вул. Воровського, 24